

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Магістерська робота

ЕВОЛЮЦІЯ ВЧЕННЯ ПРО ПРИСТРАСТІ У ХРИСТІЯНСТВІ
ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЇХ МАКСИМОМ ІСПОВІДНИКОМ

Студент 6-го курсу: Роман Воловецький

Науковий керівник: Олександр Кащук

доктор патристичного богослов'я

Львів 2018

ЗМІСТ

ЗМІСТ	3
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ВЧЕННЯ ПРО ПРИСТРАСТІ ЄВАГРІЯ ПОНТІЙСЬКОГО ТА ІВАНА ЛІСТВИЧНИКА	9
1.1. Вчення святого Євагрія Понтійського про походження, ієрархію пристрастей та методи їх боротьби з людиною	9
1.2. Вчення Івана Ліствичника про походження та ієрархію пристрастей і їх методи боротьби проти людини	13
РОЗДІЛ 2. ВЧЕННЯ МАКСИМА ІСПОВІДНИКА ПРО ПРИСТРАСТІ, ТРИ СИЛИ ДУШІ ТА МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ БІСІВ НА ЛЮДИНУ	24
2.1. Життя Максима Ісповідника та його вчення про природу пристрастей та різновиди їх взаємин з людиною	24
2.2. Вчення Максима Ісповідника про взаємовідношення між трьома силами душі з пристрастями	33
2.3. Особливості окремих пристрастей та небезпека, яку вони становлять для людини, згідно з Максимом Ісповідником	37
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ БОРОТЬБИ З ПРИСТРАСТЯМИ ТА ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ БЕЗПРИСТРАСНОСТІ ЗГІДНО З МАКСИМОМ ІСПОВІДНИКОМ	41
3.1. Важливість стриманості, дотримання закону Господнього та молитви у досягненні безпристрасності	41
3.2. Важливість та роль любові в досягненні безпристрасності за Максимом Ісповідником	45
3.3. Практичні поради Максима Ісповідника для досягнення безпристрасності	50

ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	61

ВСТУП

У житті кожної людини настає момент усвідомлення того, що їй не все підвладне і що далеко не все у житті вона здатна повністю контролювати. Часто люди стають заручниками ситуацій чи обставин, які мінімізували можливість самостійно робити вибір, особливо, коли йдеться про внутрішню духовну боротьбу. Ще апостол Павло говорив: «Що роблю, не розумію: я бо чиню не те, що хочу, але що ненавижду, те роблю» (Рим.7:15). Цей уривок апостольського листа є доказом того, що людська природа внаслідок гріхопадіння дала збій, і людина часом робить такі вчинки, які насправді не відповідають її внутрішньому бажанню і справжньому покликанню.

Кожен християнин покликаний наслідувати Христа у дорозі до вічності, проте дуже легко може оступитися і впасти в гріх, який поневолює нас та стає на заваді до блаженної вічності. Отці Церкви розуміли важливість духовного зросту, тому неодноразово навчали своїх вірних зростати в чеснотах та боротися з пристрастями.

Варто зазначити, що передання святих отців полягає не лише у їх неперевершених проповідях, але й також у тому, що вони будували їх на основі власного досвіду синергії з Божою благодаттю. Таким чином сьогодні ми маємо неоціненний дар досвіду Отців Церкви, який вони вміло синтезували у конкретні душпастирські поради і правила, дотримуючись яких, ми можемо духовно зростати. У наш час дуже важливо досліджувати це святоотцівське передання і поширювати його серед нас, сіяти це добре зерно, яке згодом проросте у душах.

Бажаючи поглибити свою духовність, християни намагаються скористатися творами отців Церкви, проте часто знеохочуються, вважаючи спадщину Церкви занадто об'ємною та складною для засвоєння. Ця проблема досить стара, тому із збільшенням духовної літератури почали з'являтися автори, які синтезували передання отців відповідної тематики. Дані твори

укладалися з метою ширшого та повнішого висвітлення навчання, котре відповідало духовним потребам вірних.

Представник святоотцівської доби Максим Ісповідник є одним із найбільш шанованих церковних авторів, оскільки, об'єднавши досвід попередніх отців, він залишив для нас велике багатство духовного передання. Він не мав окремого твору, який би розкривав всю палітру вчення про пристрасті та чесноти, проте з його творів, зокрема з «Чотиреста глав про любов» та «Послання до Фаласія» можна почерпнути чимало інформації про важливість зростання у чеснотах та боротьби з пристрастями.

Актуальність дослідження. Дана робота присвячується розвитку вчення про пристрасті. Праця допоможе пізнати глибину богословського навчання окремих Отців Церкви про пристрасті та зростання у чеснотах. Також вона представляє свого роду розвиток цього вчення та систематизацію її Максимом Ісповідником. Актуальність дослідження даної тематики ніколи не зникає, оскільки кожен християнин покликаний до святості, до якої можна йти в першу чергу через боротьбу з пристрастями. Ще одним завданням християнина, враховуючи культуру та цінності гедонізму, які пропонує сьогодні світ, є знати і розуміти роль і місце задоволення у його житті. В даній праці читач може почерпнути з святоотцівського досвіду боротьби з спокусами та пристрастями, а також дізнатися як подвижники розуміли суть і призначення пристрастей.

У даній праці звернемо увагу на особливості науки про пристрасті у Максима Ісповідника. Використовуючи досвід Євагрія Понтійського та Івана Ліствичника у цій сфері, ми складемо приблизну концепцію пристрастей, яка дійшла до Максима Ісповідника. Відтак спробуємо дослідити його внесок про методи кваліфікації пристрастей, вплив пристрастей на людину та головні принципи боротьби з ними.

Метою написання цієї праці є висвітлення розвитку вчення про взаємодію пристрастей з людиною, їх передумов, наслідків та особливостей у творах Євагрія Понтійського, Івана Ліствичника і, особливо у творах Максима Ісповідника. Мета дослідження передбачає розв'язання таких головних завдань:

- Знайти фрагменти творів Євагрія Понтійського, Івана Ліствичника та Максима Ісповідника, в яких вживаються терміни, пов'язані з темою пристрастей;
- З'ясувати розуміння пристрастей у різних їх проявах;
- Порівняти аналізовані фрагменти творів Євагрія Понтійського, Івана Ліствичника та Максима Ісповідника для того, щоб з'ясувати їх теологічно-філософський зміст;
- Віднайти зв'язок думки Максима Ісповідника з думкою попередників.

Об'єктом цієї праці є духовна спадщина Максима Ісповідника та її корені у творах Івана Ліствичника і Євагрія Понтійського. **Предметом** дослідження є вчення про пристрасті у творах Максима Ісповідника.

У цій праці будуть застосовані **методи** аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення для відображення еволюції вчення про пристрасті, а також методи конкретизації та абстрагування.

Межі наукової праці будуть охоплювати спадщину святих отців періоду III – VI століття.

Праця поділяється на три розділи, котрі поділені на підрозділи. Перший розділ висвітлює вчення про пристрасті Євагрія Понтійського та Івана Ліствичника. У першому підрозділі представлено вчення святого Євагрія Понтійського про походження ієрархії пристрастей, а також їх методи боротьби з людиною. Другий підрозділ відображає вчення Івана Ліствичника про походження та ієрархію пристрастей, а також їх методи боротьби проти людини.

Другий розділ включає в себе вчення Максима Ісповідника про пристрасті, три сили душі та механізми впливу бісів на людину. У першому підрозділі висвітлюється життя Максима Ісповідника та його вчення про природу пристрастей та різновиди їх взаємин з людиною. У другому підрозділі аналізуємо вчення Максима Ісповідника про відносини між трьома силами душі з пристрастями. Третій підрозділ відображає особливості окремих пристрастей

та небезпеку, яку вони становлять для людини згідно з Максимом Ісповідником.

У третьому розділі розглядаються методи боротьби з пристрастями та шляхи досягнення безпристрасності згідно з Максимом Ісповідником. Перший підрозділ висвітлює важливість стриманості, дотримання закону Господнього та молитви в досягненні безпристрасності. У другому підрозділі аналізується важливість та ролі любові в досягненні безпристрасності за Максимом Ісповідником. У третій підрозділі ми виокремимо практичні поради Максима Ісповідника для досягнення безпристрасності.

У цій праці буде окреслено вчення Максима Ісповідника про вплив пристрастей на духовне життя людини. Це відкриває можливість для поглиблення знань і компетентності у питаннях боротьби із пристрастями, що є хорошим допоміжним матеріалом як для духовенства та монашества із духовної точки зору, так і богословам та науковцям із наукового та академічного погляду.

РОЗДІЛ 1

ВЧЕННЯ ПРО ПРИСТРАСТІ ЄВАГРІЯ ПОНТІЙСЬКОГО ТА ІВАНА ЛІСТВИЧНИКА

1.1. Вчення святого Євагрія Понтійського про походження, ієрархію пристрастей та методи їх боротьби з людиною

Євагрія Понтійського (345-399) сміливо можна назвати першим найбільшим теоретиком і тим, хто систематизував вчення про духовне аскетичне життя¹, а також одним з найвпливовіших духовних авторів IV ст. Він об'єднав у своїй творчості спадок раних отців Церкви і досвід пустельників. Святий формувался під впливом тісних особистих стосунків з Кападокійцями – Василієм Великим і Григорієм Богословом, які перевели його у духовний сан. Будучи дияконом, за порадою св. Меланії, послідовниці Орігена, Євагрій їде в Єгипет, де приймає чернецтво. Його наставниками стають Макарій Александрійський та Макарій Єгипетський. Його літературний талант і обізнаність у філософії сприяють формуванню чіткого класичного стилю².

Переїнявши ідеями Орігена, Євагрій застосовує їх у своїх творах, проте варто зазначити, що для святого ці ідеї були «не стільки раціонально обґрунтованим вченням, а чимось на зразок міфу в платонівському розумінні»³. Його «Умоспоглядальні глави» були засуджені в 543 р., а відтак і на V Вселенському соборі 553 р. Внаслідок цього частина творів була втрачена, частина збереглася (вони підписані псевдонімом Ніл Синайський)⁴.

Доволі цікавий факт, що попри тісні взаємини з великими кападокійцями, все ж твори Орігена мали набагато більший вплив на формування Євагрія як богослова. Таким чином саме завдяки Євагрію Понтійському в християнське духовне життя ввійшов інтелектуалізм Орігена, який хоч у великій мірі

¹Кривошеин, *Ангели и бесы в духовной жизни по учению восточных отцов*, Москва: Русский путь 2000, 18.

²Пор: П. Дезей, *«Добротолюбие» и православная духовность*, Москва: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет 2006, 25-26.

³П. Дезей, *«Добротолюбие» и православная духовность*, 27.

⁴Пор: П. Дезей, *«Добротолюбие» и православная духовность*, 27.

збагатив християнську аскетичку, проте створив у ній чимало нових труднощів. Попри засудження його творів, вони все ж набули широкого розповсюдження та перекладалися популярними мовами свого часу – сирійською, коптською та навіть латинською. Розуміючи багатство вчення Євагрія, велика кількість авторів та отців Церкви, включно з Максимом Ісповідником, використовують його у своїх творах, хоча й без прямих посилань. Попри засудження його на V Вселенському соборі все ж потрібно визнати, що він відіграв фундаментальну роль у становленні стандартів християнського духовного життя⁵.

Євагрій Понтійський виділяє вісім пристрасних думок (а, отже, і пристрастей), з яких народжуються усі інші: «Перша думка – черевоугодництво, а за ним слідує блудні думки; третя – грошолобство; четверта – печаль; п'ята – гнів; шоста – нудьга; сьома – марнославство, а восьма – гординя»⁶. Святий практично сформував класичний перелік пристрастей, яким, в тій чи іншій мірі, користувалися всі наступні автори.

Євагрій вважає, що душа людини має в собі три сили: гнівливу, пожадливу і розумну. Святий так описує призначення та функціонування гнівливої частини душі:

По своїй природі гнівливому началу [душі] притаманно боротися з бісами і боротися за будь-яке задоволення. Тому Ангели вселяють нам духовне задоволення і [виникаюче] з нього блаженство, закликаючи нас звертати [свою] лють проти бісів. Навпаки, біси тягнуть нас до світських похотей (Тит. 2:12), заставляючи гнівливу частину проти природи боротися з людьми, щоб розум, затуманившись і відпавши від бачення, став зрадником чеснот⁷.

Оскільки кожна з частин душі має різне призначення, демони мають окремий підхід до кожної з них: гнівливу стараються затуманити і тримати у сум'ятті⁸. На думку Євагрія, людині необхідно знати різницю між бісами та слідкувати навіть за часом їхніх нападів⁹, оскільки так можна вивчити тактику ворога. Наприклад, розбурхуючи в людині жорстокість та дикість, демони розпалюють пожадливу частину, а з нею і похитливі бажання сексуального

⁵Пор: В. ЛОССКИЙ, *Богословие и Боговидение* / ред. Владимир Писляков – Марина Осипова, Издательство Свято-Владимирського Братства 2000, 206-207.

⁶АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты* / перекл. А. Сидорова, Мартис 1994, 96.

⁷АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 100.

⁸АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 100.

⁹В. КРИВОШЕИН, *Ангелы и бесы в духовной жизни по учению восточных отцов*, 10.

задоволення¹⁰. З пожадливою силою душі диявола також часто борються за допомогою спогадів про різні приємні речі, які переживала людина. Коли душа захоплюється цими думками, пристрасть перемагає. Щодо гнівливої частини душі, то в диявола є інша тактика: він змушує людину наражатися на небезпеки, святий описує це як ходити важкодоступними шляхами або ж пересікатися з озброєними людьми чи небезпечними звірами¹¹.

Євагрій Понтійський доводить, що гріхи, пристрасті і зло в цілому – не витвір Бога, а зловживання людини: «Якщо всякому пороку притаманно виникати з розумного, пожадливого чи гнівливого [начал душі] і якщо ці сили можна використовувати або на добро, або на зло, то ясно, що пороки народжуються в нас внаслідок зловживання тими частинами [душі]. А якщо це так, то ніщо із створеного Богом не є злом»¹². Цікаво, що навіть пристрасті думки, які знаходяться в нас, не можуть без нас розвиватися: «Від нас не залежить, чи всі ці помисли дошкуляють або, навпаки, не тривожать нас; проте від нас залежить, чи вони затримуються, чи, навпаки, не затримуються в нас, проводять чи не проводять в рух пристрасті»¹³.

Коли шукати ціль пристрастей, то, на думку Євагрія, першочергове завдання диявола – пробудити в людині вісім основних пристрастей, а саме: об'їдання, блуд, грошолубство, гнів, злопам'ятність і таким чином розірвати контакт людини з Богом¹⁴. Святий описує це як відволікання розуму, який, зайнявшись пристрастями, вже не молитиметься так, як потрібно. Коли пристрасті нерозумної частини душі беруть верх над розумом, тоді він перестає правильно функціонувати.

У контексті духовної боротьби буває навіть таке, що за панування над людиною пристрасті можуть змагатися між собою. Доволі часто об'єктом таких змагань виступає пристрасть марнославства. У Євагрія Понтійського дух марнославства є доволі слабким, проте дуже підступним, оскільки через нього

¹⁰Пор: АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 100.

¹¹Пор: АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 105.

¹²АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 120-121.

¹³АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 96.

¹⁴Пор: АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 104.

диявол може нападати «вже не зліва, а справа»¹⁵, тобто пропонувати людині не певну заборонену насолоду, а навпаки, доводити їй, що вона досягла висот у духовному житті. Крім того, «біс марнославства виганяється майже всіма іншими бісами, а коли вони терплять крах, то він безстыдно підступає до монаха, являючи йому велич [його] чеснот»¹⁶.

Проте, попри подібні випадки, мета диявола залишається та сама – занапастити людину: «Лукаві біси залучають на допомогу собі більш лукавих, ніж вони, бісів. І хоча [різні] біси по своєму настрою часто протистоять один одному, вони співзвучні в одному – [в стремлінні] погубити душу»¹⁷. Таким чином, навіть розбіжності між демонами, що мав на увазі Христос, говорячи про поділене царство (Мр.3:24), не заважають їм спокушувати людей.

Святий Євагрій пропонує використовувати пристрасті як інструмент у боротьбі проти них самих. Яскравий приклад – марнославство і блудна пристрасть, оскільки вони протистоять одна одній, пропонуючи протилежні речі, – честь і безчестя. Євагрій доволі практичний у питаннях подвижництва, тому підкреслює, що боротися чеснотами проти пристрастей – ознака глибокої безпристрасності, а, отже, поки людина не осягнула відповідного рівня чеснот, може поборювати пристрасті іншими пристрастями¹⁸.

Торкаючись теми походження пристрастей, святий, посилаючись на різних отців, вказує на розбіжність поглядів щодо того, чи думки активують пристрасті, чи навпаки – пристрасті активують думки¹⁹. Проте на думку самого Євагрія, пристрасті можуть активуватися трьома шляхами: через пам'ять, чуття²⁰ і через бісів²¹. Також святий поділяє пристрасті на душевні і тілесні: «пристрасті душі мають витoki в людях, страсті ж тіла – в тілі»²².

Відмінною від інших отців та особливою є думка Євагрія Понтійського про дещо матеріальне уявлення про спокуси. На його думку, «біс,

¹⁵Пор: АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 84.

¹⁶АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 101.

¹⁷АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 103-104.

¹⁸Пор: АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 106.

¹⁹Пор: АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 102.

²⁰Пор: АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 102.

²¹Пор: АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 126.

²²АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты*, 102.

доторкаючись до певного місця [мозгу], відвертає світло, яке оточує розум. І таким чином пристрасть марнославства проникає в розумну частину душі»²³. Проте на його поясненні фізіологічного впливу дияволів на людину не варто зупиняти нашу увагу, оскільки у них відчувається сильний вплив орігенізму²⁴. У наш час маємо чітку позицію Церкви про те, що ангели – це безтілесні істоти, а отже вони не можуть мати безпосереднього фізичного впливу на людину.

1.2. Вчення Івана Ліствичника про походження та ієрархію пристрастей і їх методи боротьби проти людини

Про Івана Ліствичника (575-650) відомо дуже мало. Практично неможливо щось сказати про його походження. Відомо, що у віці шістнадцяти років майбутній святий прийшов на Синайську гору. Проте стиль написання Ліствиці дозволяє припустити, що він здобув добру освіту. У двадцять років святий приймає чернечий постриг з рук Мартирія Святого²⁵. При своєму духовному отці святий прожив дев'ятнадцять років²⁶.

Згодом Іван Ліствичник переїжджає в монастир у Нижньому Єгипті, де через своє подвижництво стає доволі відомим. Після сорока років усамітнення, на сімдесят п'ятому році життя²⁷, преподобний Іван був вибраний ігуменом Синайського монастиря. Саме в цей час він написав свою «Ліствицю». Православна і католицька Церква вшановує цього святого 30 березня.

Говорячи про вчення святого Івана про пристрасті, варто почати з його бачення причин пристрастей. На його думку, ними можуть бути не лише спокуси диявола, але й людські фактори, такі як неправильне виховання, погане товариство й власне розбещення душі, яке є особливо небезпечним. У тому контексті подвижник зауважує, що навіть на небі, яке можна вважати

²³Пор: Авва Євагрій, *Аскетические и богословские трактаты*, 85.

²⁴В. Кривошеин, *Ангели и бесы в духовной жизни по учению восточных отцов*, 23.

²⁵Йоан Ліствичник, *Ліствиця* (Джерела християнського Сходу 25), Львів: Свічадо 2016, 13.

²⁶Пор: П. Дезей, *«Добротолубие» и православная духовность*, 36-37.

²⁷Йоан Ліствичник, *Ліствиця* (Джерела християнського Сходу 25), Львів: Свічадо 2016, 262.

найбезпечнішим місцем від спокус, ангел, все ж не встояв і згрішив²⁸. У свою чергу, в походженні диявольських пристрастей святий вбачає три причини: захланність, гордість або диявольську заздрість²⁹.

Посилаючись на інших подвижників, святий погоджується з ними щодо кількості головних пристрастей, а саме вісім: об'їдання, грошолобство, марнославство, розпуста, гнів, смуток, нудьга, гордість³⁰. Попри те, що він був послідовником Григорія Богослова, який говорив про сім головних пристрастей, Іван Ліствичник, все ж розрізняє пристрасті марнославства і гордині: «Між цими пристрастями така ж різниця, як між хлопчиною і чоловіком, між пшеницею і хлібом; тому що марнославство є початком, а гордість - кінцем»³¹. Та все ж бачимо, що святий, в тій чи іншій мірі, користувався переліком пристрастей, який сформував Євагрій Понтійський.

Гординя, породжена марнославством, для Івана Ліствичника є чи не найважчим гріхом. На відмінну від всіх інших пристрастей, які так чи інакше впливають одні з одних чи створюють необхідне середовище для похотей, ці дві пристрасті вирізняються певного роду батьківством для всіх інших пристрастей³².

Однак де ж взяли пристрасті? Іван Ліствичник переконаний, що «у людині за природою зла й пристрастей немає; тому що Бог – не творець пристрастей. Навпаки, Він подарував нашій природі багато різних чеснот»³³. В якості аргументу святий наводить як приклад язичників, які не вірять в нашого Бога, проте можуть володіти такими чеснотами як милостиня, віра, надія і любов. Крім того,

Бог не є ні винуватець, ні творець зла. Тому помиляються ті, які говорять, що деякі з пристрастей для душі є вроджені. Вони не розуміють того, що ми самі природні властивості до добра перетворили на пристрасті. Згідно з природою, наприклад, ми маємо члени для народження дітей, а ми вживаємо їх на беззаконну похитливість. З природи є в нас і гнів, але проти того прадавнього змія, а ми вживаємо його проти ближнього. Нам дана ревність для того, щоб через неї наслідувати чесноти, а ми

²⁸Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,123, с. 195.

²⁹Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,76, с. 187.

³⁰Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,3, с. 175.

³¹Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 22,1, с. 147.

³²Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 23,38, с. 156-157.

³³Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,67, с. 186.

наслідуємо зло. Від природи в душі є бажання слави, але тільки неземної. Природно і гордитися, але лише над бісами. Так само природно душі і радіти, але у Господі і за добрі вчинки ближнього. Ми отримали і злопам'ятність, але тільки на ворогів нашої душі. З природи ми бажаємо їжі, але для того, щоб підтримати життя, а не для насолоди³⁴.

Як бачимо, святий описує природні властивості душі, які внаслідок гріхопадіння перетворюються у пристрасті. Особливу увагу Іван Ліствичник звертає на пристрасті, які розвиваються через догодження тілу понад потребу, і в першу чергу – об'їданню, одній з найбільш небезпечних та важких похотей. Дуже часто диявол будує свої спокуси на природній потребі споживати їжу. На думку автора Ліствиці, причиною падіння Адама, смерті Ісава, згуби Ізраїльтян, оголення Ноя, знищення Гоморян, Лотове кровозмішання і смерть синів священика Іллі є саме пристрасть об'їдання. Святий називає її дверима пристрастей³⁵, оскільки через неї людина стає набагато вразливішою для інших пороків та похотей.

Ведучи уявну розмову з пристрастю об'їдання, святий допитується як і чому вона так легко оволодіває людьми, на що вона відповідає:

Як ви заміряєтесь звільнитися від мене, коли я природою пов'язана з вами? Двері, котрими я входжу, є природа їжі, а причина моєї ненаситності – звичка. Основа ж моєї пристрасті – довгочасна навичка, нечутливість душі і забуття смерті... Первородний син мій – блуд, а другий після нього виплодок – закам'янілість серця, третій – сонливість. Від мене походять море злих помислів, хвилі скверни, глибина незнаних і невимовних нечистот. Моїми доньками є: лінощі, багатомовність, зухвалість... а за ними приходять відчай – найлютіша зі всіх пристрастей... Думка про смерть сильно ворогує проти мене; але немає нічого в людях, щоб могло мене цілковито знищити³⁶.

Оскільки Іван Ліствичник – син своєї доби, то у його розумінні тіло – не лише образ Божий, але й постійний суперник, проти пристрастей якого потрібно боротися все життя. Проте доволі важко боротися проти себе самого, проти свого тіла, про що дуже поетично пише сам святий:

Якщо зв'яжу його постом, то, осудивши ближнього, знову віддаюся йому; якщо, переставши засуджувати інших, переможу його, то, загордівши серцем, знову буваю ним скинений. Воно – і друг мій, воно – й ворог мій, воно – помічник мій, воно ж і суперник мій; мій заступник і зрадник. Коли я догоджаю йому, воно озброюється проти

³⁴Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,155, с. 200-201.

³⁵Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 14,34, с. 117-118.

³⁶Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 14,36, с. 118.

мене. Як виснажую його, – знемагає. Як заспокоюю його, – бешкетує. Як обтяжую його, – не терпить³⁷.

Ведучи уявний діалог зі своїм тілом, святий намагається знайти відповіді на питання, як йому тримати його під контролем так, щоб не грішити. У цьому діалозі святий подає своє вчення про плоть і пристрасі, які через гріхопадіння практично нероздільно поєдналися:

Скажи мені, як я можу перебувати не уражений тобою? Як можу уникнути природного лиха, коли я обіцяв Христу вести з тобою повсякчасну борню? Як я можу перемогти твої муки, коли я добровільно зважився бути твоїм переможцем? Воно ж (тіло), відповідаючи своїй душі, говорить: «... Я маю в собі свого батька – самолюбство. Зовнішні розпалення походять від догоджання мені й від надмірного у всьому спокою; а внутрішні – від колишнього спокою й від похитливих діянь. Зачавши, я народжую падіння; вони ж, народившись, самі народжують смерть розпачем. Якщо виразно пізнаєш глибоку мою й твою неміч; то тим зв'яжеш мої руки. Якщо гортань виснажиш стриманістю, то зв'яжеш мої ноги, щоб вони не йшли вперед. Якщо з'єднаєшся з послухом, то звільнишся від мене; а якщо набудеш смиренність, то відітнеш мені голову»³⁸.

Говорячи безпосередньо про блудну пристрась, святий застерігає, що проти неї не варто боротися запереченнями та доказами, оскільки вона воює з нами нашою ж природою, тому має багато переконливих виправдань³⁹. Найкращим способом позбавитися від спокус, пов'язаних з сексуальністю, є втеча від них.

Проте, якщо говорити про взагалі безпристрасне життя, то це дуже рідкісне явище, оскільки навіть вправляючись у чеснотах людина мимоволі може заражатися пристрасями:

З гостинністю поєднується обжерливість, з любов'ю – розпушта, з розсудливістю – підступництво, з мудрістю – хитрість, з покірністю – тонке лукавство, повільність і лінощі, сперечання, самочинство й неслухняність. З мовчанням поєднується зарозумілість учителювання. З радістю – надимання, з надією – послаблення, з любов'ю – знову осуд ближнього, з мовчазністю – нудьга й лінощі, з чистотою – почуття зажури, зі смиренномудрістю – нахабність. До всіх же цих чеснот прилипає марнославство, як... отрута⁴⁰.

Крім того, «нерідко Бог, за своїм особливим Провидінням, залишає в духовних людях деякі найлегші пристрасі для того, щоб вони через ці легкі й

³⁷Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,86, с. 134-135.

³⁸Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,86, с. 135.

³⁹Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,24, с. 122.

⁴⁰Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,58, с. 184-185.

майже безгрішні немочі багато собі докоряли, і тим придбали незнищенне багатство смиренномудрости»⁴¹. Як бачимо, пристрасті можуть мати і позитивні наслідки.

Тільки як звичайна думка перетворюється в руйнівну пристрасть, яка губить душі? У «Ліствиці» можемо прослідкувати доволі детальний опис зараження пристрастю. Посилаючись на «розважливих отців», Іван Ліствичник доволі класично описує зараження та розвиток пристрасті, він ділить це на такі етапи: примана, здруження, злиття, полонення, боротьба і пристрасть. Примана – це просте слово або образ якогось предмета, який появляється в розумі і вноситься в серце. Примана – це спокуса, а, отже, ще не гріх. Здруження – це розмова з цим образом, вона може бути вже гріховна або ж безпристрасна. Злиття – це згода душі з представленим помислом, який був з'єднаний з насолодою. Полонення – це насильницьке і мимовільне захоплення серця або ж тривале з'єднання думками з предметом. Під час боротьби, на думку святого, сили сторін ще рівні, і в ній хтось або перемагає, або стає переможеним. Але пристрасть – це вже вада, яка загніздилася в душі людини і через навик зробилася нібито природньою її властивістю, через що душа не чинить ніякого спротиву і сама до неї прагне⁴².

Пристрасті приходять в тіло двома шляхами: зазвичай⁴³ – від помислів серця або ж від тілесних почуттів, проте є і такі, які народжуються в душі, а потім переходять у тіло, і навпаки⁴⁴. В Івана Ліствичника не зовсім зрозуміла концепція шляхів зараження пристрастями.

Дуже цікаво святий описує праведників, які перемогли пристрасті: розуміючи тактику та методи, якими користуються дияволи, вони можуть вдаватися до дуже хитрих вчинків проти бісів, щоб обманути їх: «одному з безмовників рано-вранці принесли гроно винограду. Він же після відходу

⁴¹Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,71, с. 187.

⁴²Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,73, с. 130.

⁴³Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,85, с. 134.

⁴⁴Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,75-76, с. 131.

жертводавця негайно накинувся на виноград і з'їв його, але без всякої насолоди, лише з тим, щоб показати себе перед бісами черевоугодником»⁴⁵.

Проте такі випадки одиничні, і далеко не кожного диявола можна обхитрити. У силу їх природи найчастіше виходить навпаки, оскільки диявол має дуже багатий арсенал спокус та методів, щоб звести людину з дороги спасіння. Один з найнебезпечніших з них – задоволення, тому одним з найефективніших методів боротьби зі спокусами було уникнення задоволення. Оскільки у своїй «Ліствиці» святий описує духовний шлях монаха VI століття, часто можна зустріти доволі жорстокі методи духовної боротьби, в яких засуджується практично будь-яка тілесна насолода. Постійне оплакування своїх гріхів, мабуть, найлагідніше з них. Іван Ліствичник настільки детально заглиблюється у тему плачу над гріхами, що відводить всі 70 глав сьомого ступеня своєї «Ліствиці» повному опису важливості і потрібності цієї практики. На думку святого, вона приносить не лише користь у покаянні, але також не дає каяннику осуджувати інших: «Хто плаче над собою, той не бачить, чи плаче інший і чи упав він; і не буде судити інших»⁴⁶.

Проте диявол настільки хитрий, що може спокушати людину навіть за допомогою духовних практик: «Якщо будемо спостерігати, то зауважимо, що біси часто над нами гірко насміхаються. Тому що коли ми насичуємося, вони викликають у нас умиління; коли ж постимо, озлоблюють нас, щоб ми, захопившись оманливими слізьми, віддалились насолоді – матері пристрастей»⁴⁷. Це ще раз доводить, що духовна боротьба має вестися безперестанку, оскільки дияволи ні на хвилину не перестають шукати нагоди підштовхнути людину до гріха.

У Івана Ліствичника немає структурованого вчення про пристрасті, проте є багатий досвід та приклади з реального монашого життя. Досліджуючи пристрасть гнівливості, святий помітив, що диявол не лише розпалює людину до цього гріха, але й майстерно маскується, швидко покидаючи жертву, через

⁴⁵Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,139, с. 198.

⁴⁶Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 5,36, с. 81.

⁴⁷Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 7,48, с. 92.

що вона у короткому часі заспокоюється. Робить він це для того, щоб людина відчувала нібито незначність від цієї вади: «...іноді під час гніву лукаві біси швидко відходять від нас із тією метою, щоб ми злегковажили великі пристрасті, немовби маловажні, і врешті свою хворобу вчинили невиліковною»⁴⁸. Проте не варто недооцінювати гнівливність, оскільки у справі здобуття Святого Духа вона є вирішальною: «Якщо Святий Дух називається і є миром душі, а гнів є збурюванням серця: то ніщо настільки не перешкоджає перебуванню в нас Святого Духа, як гнівливність»⁴⁹.

Іван Ліствичник так описує стратегію диявола, який намагається спокусити людину пристрастю нечистоти: «Перед нашим падінням біси показують нам Бога людинолюбним, а після падіння жорстоким»⁵⁰. Спочатку він переконує, що Бог милосердний, і що Він легко простить цей гріх, оскільки він стосується природи людини. Проте після здійснення гріха диявол показує Бога як праведного і невмолимого Суддю. Диявол – майстер своєї справи, тому робить все, щоб спочатку людина згрішила, а відтак відчувала відчай через свою грішність. І навіть якщо у цьому відчаї грішник може не продовжувати грішити, проте він не кається, оскільки боїться або відчуває себе недостойним⁵¹.

Для Івана Ліствичника диявол, який спокушає людину блудною пристрастю, особливо небезпечний, оскільки він «ретельніше всіх інших підстерігає часи, які легші для уловлення нас; і коли бачить, що ми не можемо помолитися проти нього тілесно, тоді цей нечистий намагається особливо нападати на нас»⁵². Доволі часто для того, щоб оволодіти людиною, диявол намагається спочатку затьмарити наш розум, а після того спокушає⁵³. Подібну диявольську стратегію описував і Євагрій Понтійський.

Згідно із спостереженнями святого Івана Ліствичника, у боротьбі з пристрастями не можна розслаблюватися та постійно потрібно бути уважними, особливо, коли тіло знеможене, оскільки диявол, помітивши, що ми нездатні

⁴⁸Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 8,9, с. 98.

⁴⁹Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 8,14, с. 98.

⁵⁰Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 5,31, с. 80.

⁵¹Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,33, с. 124.

⁵²Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,79, с. 132.

⁵³Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,82, с. 133.

захищатися тілесними подвигами, атакує спокусами з особливою жорстокістю⁵⁴.

Цікаво, що диявол не атакує людину будь-якими спокусами. Святий спостеріг, що на мирян біс гніву і богохульства нападає найчастіше, коли вони хворі. Монахів духи об'їдання та розпусти мучать тоді, коли вони мають більше всього необхідного, ніж потрібно. Якщо ж монахи позбавлені задоволень, то диявол може спокушувати їх нудьгою та невдячністю⁵⁵.

У бісів завжди є певні стратегії та підходи, вони ніколи не спокушають людину спонтанно чи аби-як. Святий згадує, як досвідчений подвижник Георгій Арсилаїтський ділився своїми спостереженнями: «Я зауважив, що вранці приходять до нас здебільшого біси марнославства й тілесної похоті; опівдні – біси нудьги, печалі і гніву; а надвечір – смердючі мучителі черева»⁵⁶. «Іноді біси відступають і самі собою, щоб довести нас до безпечности, й потім раптово нападають на бідну душу, розкрадають її і настільки привчають до пристрастей, що вона після того вже сама себе обманює і протиборствує»⁵⁷. Причиною такої поведінки може бути також цілковите утвердження людини у гріховних звичках⁵⁸. У таких випадках дияволу навіть не потрібно спокушати людину, оскільки вона вже механічно й автоматично, навіть без спокуси, чинить гріх.

Проте інколи пристрасті можуть бути не лише приводом до гріхів, але й причиною покаяння та поглиблення духовного життя: «Бачив я, що гордість буває причиною покори, і згадав того, хто сказав: «Хто бо коли зрозумів думку Господню?» (Рим. 11:34). Яма і плід гордині – це падіння в гріх; гріхопадіння ж, для охочих спастися, часто буває приводом до смиренномудрости»⁵⁹. Саму чесноту смиренномудрости Іван Ліствичник описує як універсальну, оскільки, на його думку, «хто придбав цю чесноту, той усе переміг»⁶⁰.

⁵⁴Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,19, с. 179.

⁵⁵Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,20, с. 179.

⁵⁶Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 27,57, с. 221.

⁵⁷Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,64, с. 185.

⁵⁸Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,65, с. 185.

⁵⁹Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,38, с. 124.

⁶⁰Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,49, с. 183.

Як і у творах Євагрія Понтійського, у «Ліствиці» також можна неодноразово зустріти описи протистояння різних пристрастей в одній людині. Святий навіть оповідає випадок, коли марнославство перемагало лінивство, більше того, воно може змагатися за першість з усіма іншими пристрастями⁶¹. Оскільки різні пристрасті діють по-різному і мають різну мету, інколи можна поборювати спокуси іншими пристрастями:

Часто марнославство ворогує проти обжерства. І ці дві пристрасті сваряться між собою за бідного монаха, як за купленого раба. Обжерство примушує об'їдатися, а марнославство заохочує показувати свою чесноту. Але розсудливий монах уникає тої і іншої безодні і вміє користуватися слухним часом для відбиття однієї пристрасті другою⁶².

Попри те, що бувають випадки, коли пристрасті поборюють одна одну, завжди є в них одна ціль – погубити людину⁶³. Відповідно для того, щоб досягти успіхів у духовній боротьбі, святий ставить великий наголос на щирому визнанні своїх провин:

Не зваблюйся духом надимання і повідомляй твоєму учителеві свої гріхи не так, ніби від іншої особи; тому що без самозасоромлення неможливо позбутися вічного сорому. Оголуй струп свій цьому лікареві, і не соромся сказати йому, «Отче, це моя виразка, це моя рана; вона учинилася не від кого-небудь іншого, але від моїх власних лінощів; ніхто не винний у ній, ні людина, ні злий дух, ні тіло, ні що-небудь інше, але тільки моє недбальство»⁶⁴.

У восьмому слові своєї «Ліствиці» Іван Ліствичник описує причини, наслідки гнівливості та чесноти, якими можна її побороти. Однак, робить це дуже поетично:

Отож, нехай зв'яжеться гнів... кайданами стриманості, і битий довготерпінням, притягуваний святою любов'ю і, ставши перед судилищем розуму, нехай піддається допиту. «Скажи нам... ім'я твого батька та ім'я твоєї злої матері, а також імена поганюючих твоїх синів і дочок... У відповідь на це, гнів говорить нам: «Матерів у мене багато, і батько не один. Моїми матерями є: марнославство, грошолубство, обжерливість, а іноді і блудна пристрасть. А мій батько називається гордістю. Моїми дочками є: злопам'ятність, ненависть, ворожнечість, самовиправдання. Супротивниками у них є мої вороги, які тримають мене в путах, – негнівливість і стриманість. Мій переможець називається смиренномудрістю»⁶⁵.

⁶¹Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 27,44, с. 219.

⁶²Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 14,9, с. 113-114.

⁶³Пор: Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 26,85, с. 188.

⁶⁴Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 4,61, с. 56.

⁶⁵Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 8,29, с. 102.

Розвиваючи тему пристрастей, Іван Ліствичник говорить про злопам'ятність. Він називає цю пристрасть іржею душі, черв'яком ума і навіть цвяхом, встромленим у душу⁶⁶. Проте, попри всі ці страшні описи, якщо очистити цю пристрасть від гріховності, святий знаходить для неї правильне застосування: «Маючи злопам'ятність, сердься на бісів і, ворогуючи, безперестанку ворогуй проти твого тіла»⁶⁷. На думку Івана Ліствичника, людина, яка не вражена пристрастю злопам'ятності, випереджує у духовному житті тих, хто взяв на себе труди і подвиги для досягнення прощення⁶⁸.

Пристрасті нечистоти Святий Іван Ліствичник приділив дуже багато уваги. Попри те, що більшість тексту Ліствиці – це або докази низькості й огидності пристрастей, або вихваляння і докази важливості та користі чеснот і безпристрасності, інколи можна зустріти дуже поетичні моменти опису духовної боротьби, як, наприклад, боротьбу проти пристрасті нечистоти:

Хто тілесними трудами і потом провадить боротьбу із цим суперником, той подібний до того, хто зв'язав свого ворога слабким мотузом. Хто воює проти нього стриманістю й чужанням, той подібний до того, хто прикував свого ворога залізними кайданами. А хто озброюється смиренномудрістю, негнівливістю і спрагою, той подібний на того, хто вбив свого супостата і заховав його в піску. Під назвою піску розумій смиренність, тому що воно не вирощує пасовищ для пристрастей, але є землею та попелом⁶⁹.

Ще один приклад про боротьбу проти пристрасті нечистоти:

Один зв'язав цього мучителя подвигами, інший – смиренністю, а інший – Божим просвіченням. Перший подібний до досвітньої зорі, другий – до повного місяця, а третій – до ясного сонця, але всі мають оселі на небесах. І як від зорі світло, а після світанку сяє сонце, так і про сказане можна міркувати⁷⁰.

Темі чеснот святий Іван відводить більше уваги, ніж пристрастям. Він був переконаний, що «кожна з різних пристрастей поборюється однією, протилежною їй чеснотою»⁷¹, і самі чесноти порівнює з драбиною Якова: зв'язані одна з одною, вони піднімають чеснотливу людину до неба.

⁶⁶Пор. Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 9,2,с. 102.

⁶⁷Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 9,9, с. 103.

⁶⁸Пор. Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 9,15,с. 104.

⁶⁹Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,14, с. 120-121.

⁷⁰Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 15,15, с. 121.

⁷¹Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 13,9, с. 111.

Пристрасті, навпаки, породжуючи та закріплюючись одна одною, стають вузлами для пристрастного та скидають його у безодню⁷².

⁷²Пор. Йоан Ліствичник, *Ліствиця*, 9,1,с. 102.

РОЗДІЛ 2

ВЧЕННЯ МАКСИМА ІСПОВІДНИКА ПРО ПРИСТРАСТІ, ТРИ СИЛИ ДУШІ ТА МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ БІСІВ НА ЛЮДИНУ

2.1. ЖИТТЯ МАКСИМА ІСПОВІДНИКА ТА ЙОГО ВЧЕННЯ ПРО ПРИРОДУ ПРИСТРАСТЕЙ ТА РІЗНОВИДИ ЇХ ВЗАЄМИН З ЛЮДИНОЮ

На думку А. І. Сидорова, інформації про Максима Ісповідника (580-662) є доволі багато, проте деякі факти суперечать один одному, оскільки два основних джерела – грецьке і сирійське – писалися прихильниками і ворогами святого. Доволі цікаво, що сирійське джерело старіше від грецького, і тим самим привертає до себе більше уваги науковців, попри те, що у нього можуть бути очорнення і навіть явні вигадки про життя святого. Та все ж ігнорувати найдавніші відомості про Максима Ісповідника було б помилкою⁷³.

Згідно з грецькою біографією, Максим Ісповідник був уродженцем Константинополя і належав до знатного старовинного роду. З дитинства він полюбив навчання і використав усі можливості для здобуття доброї освіти, тому чудово освоїв філософію та ораторство, зберігши, попри те, неабияку скромність. Людину з такими якостями важко не помітити, тому майбутній святий стає секретарем при дворі імператора Іраклія. Однак слава та багатство не були цінністю для Максима Ісповідника, і він залишає свою посаду, а вибирає шлях подвижництва у Хрисопольському монастирі на периферії Константинополя, біля Босфору⁷⁴.

Сирійська біографія містить зовсім інші дані. Згідно з нею, Максим Ісповідник народився у містечку Хешвін, у Палестині. Батько був самарянином, мати – персійкою, рабиною, а сам Максим був плодом гріховної любові. Батьки майбутнього святого змушені були втікати, оскільки чужоложство батька, та ще й з чужинкою, каралося смертю. Їх прихистив, а згодом і охрестив священник

⁷³Пор: МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты* /перекл. А. Сидорова, Мартис 1993, 35-37.

⁷⁴Пор: П. ДЕЗЕЙ, «Добротолубие» и православная духовность, 44-45.

Мартирій. Після смерті батьків опікун віддає Максима в Древню Лавру – відомий палестинський монастир, заснований ще в IV ст. Пантолеон, ігумен цього монастиря, вподобав здібного хлопця і зайнявся його духовним та інтелектуальним вишколом⁷⁵.

Оскільки обидва факти про Максима Ісповідника – причетність до імператорського двору і його палестинське походження – доволі важко спростувати, то А. І. Сидоров поєднує їх. Через набіги персів, які могли підштовхнути молодого монаха переїхати зі Святої Землі ближче Візантії, мабуть, в Хрисопольський монастир, де він через певні знайомства налагоджує зв'язки з імператорським двором⁷⁶. Проте після вторгнення персів 626 р. святий змушений був перебратися у Карфаген, де приєднався до спільноти під керівництвом св. Софронія, який мав на нього неабиякий вплив⁷⁷.

В міру того, як поширювалася ересь монофелітства, духовенство реагувало на неї. Дослідники припускають, що саме Максим Ісповідник переконав св. Софонія, який на той час вже міг бути патріархом, скликати собор, щоб представити свої аргументи проти цієї ересі. Думки отців собору щодо вчення Максима Ісповідника розділилися, і після суперечок було прийнято рішення засудити його вчення. Боячись покарання імператора, Максим закрився в келії, та коли араби напали на Сирію, тим самим створивши інші проблеми для влади, святий продовжив відкрито проповідувати, тим самим боротися з ересею⁷⁸.

Десь приблизно у цей час внаслідок дружби та богословських бесід з ігуменом одного з лівійських монастирів Фалассієм світ побачили твори «Богословські будівничі глави» та «Запитання-відповіді до Фалассія», також багато епістолярної літератури та «Чотиреста глав про любов». Твори Максима Ісповідника важливі не тільки своїм глибоким змістом, але й тим, що завдяки їм можна зрозуміти, що саме зі спадку Євагрія Понтійського було сприйнято

⁷⁵Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 39.

⁷⁶Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 40.

⁷⁷Пор: П. ДЕЗЕЙ, «Добротолюбие» и православная духовность, 44-45.

⁷⁸Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 44-45.

Церквою, попри засудження його творів⁷⁹. Оскільки Євагрія вважають основоположником християнської аскетичної.

Проповідуючи диофелітство в Африці, Максим Ісповідник досяг великих успіхів, та через наступ арабів він змушений був знову мігрувати. Цього разу він потрапив на Захід, де продовжив боротьбу з ересю: «Коли араби завоювали... преп. Максим і його учень переселились в Сицилію, а потім, «об'їздивши всі острови моря», прибули в Рим. Тут вони перетягнули на свою сторону і папу Мартина, який зібрав собор із 190 єпископів, і даний собор підтвердив вчення Максима»⁸⁰.

Досягнувши успіху на Заході з допомогою Латеранського собору 649 р. та засудивши на ньому монофелітство, святий повертається у Константинопіль. Та там на нього чекала невдача, оскільки позиції монофелітів були доволі міцними. Був скликаний собор, на якому вчення святого знову засудили та в якості покарання його закрито у жіночому монастирі, а після офіційного процесу – відправлено у заслання до Візії у Фракію⁸¹. Згодом еретична влада двічі намагалася «навернути» преподобного, проте бачачи незламність та твердість у православній вірі, а також побоюючись сили його творів та вміння переконувати, позбавила його правої руки та язика. Помер святий 662 р. на засланні в Грузії⁸².

Максима Ісповідника можна сміливо назвати ініціатором нової епохи візантійської богословської думки⁸³, навіть попри те, що у своїх творах святий здебільшого базується на працях Євагрія. Особливо це помітно у вченні про три етапи духовного удосконалення⁸⁴. Ключова тема духовного вчення преподобного Максима – обоження людини, проте преподобний повністю переробляє підхід Євагрія. Для першого шлях до обоження полягав через споглядання в молитві, в той час, як для Максима Ісповідника обоження було

⁷⁹Пор П. ДЕЗЕЙ, «Добротолюбие» и православная духовность, 44.

⁸⁰МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 49.

⁸¹Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 54.

⁸²Пор: П. ДЕЗЕЙ, «Добротолюбие» и православная духовность, 45.

⁸³АРХИМАНДРИТ КИПРИАН, *Патрология*, Православный Свято-Тихоновский Богословский Институт Париж – Москва 1996, 5.

⁸⁴Пор: В. ЛОССКИЙ, *Богословие и Боговидение*, 231.

вищою ціллю, яку можна було досягнути прагненням всієї волі⁸⁵, яку потрібно було очистити від пристрастей та перенаправити їх до Бога. Намагання споглядати і пізнавати Бога щораз більше для святого не є ціллю, а знаком поєднання з Богом через любов, яка натомість, і є ціллю⁸⁶.

Попри те, що Максим Ісповідник користується спадком Євагрія Понтійського, вчення якого було засуджене Церквою, він, все ж, розмірковує про проблеми, які аналізували Оріген і Євагрій, ніж їхні відповіді на них: «Максим іде ніби від Орігена, але переборює Орігена і орігенізм»⁸⁷. «Через Євагрія він отримав Орігеновий спадок. До нього він віднісся вільно. Врахував і перетворив в своєму синтезі досвід і благочесивість Орігена. І рішуче відкинув його метафізичні домисли і виновки»⁸⁸.

Ведучи активне духовне життя, преподобний Максим Ісповідник не лише боровся з пристрастями, але й, опираючись на власний духовний досвід, та досвід своїх попередників, досліджував вплив пристрастей на душу людини та їх наслідки. На його думку, вплив пристрастей виходить далеко за сферу самого гріха, тобто будь-яка пристрасть впливає на наші взаємини, чи навіть може спровокувати їх⁸⁹.

Якщо порівнювати вчення Максима Ісповідника з вченням його попередників, можна помітити, що воно набагато повніше та вирізняється увагою до деталей. Як і у вченні Євагрія Понтійського, на думку преподобного, будь-які пристрасті починаються із думок, проте крім того їх можна поділити на прості і складні. Проста думка – це образ певної речі. А складна – це образ, тільки вже до якого, немов паразит, прикріплена пристрасть. Наприклад, коли приходить думка про гроші, тоді може з'явитися думка вкрати їх – це вже складна думка, яка в кінцевому результаті може призвести до гріха. На цьому прикладі можемо зрозуміти, що думка про гроші – складна, оскільки до них

⁸⁵Пор: В. ЛОССКИЙ, *Богословие и Боговидение*, 235.

⁸⁶Пор: В. ЛОССКИЙ, *Богословие и Боговидение*, 235.

⁸⁷Пор: Г. ФЛОРОВСКИЙ, *Византійські Отці V-VIII. Изъ чтеній въ православномъ богословскомъ институты въ Парижи*, Париж 1933, 201.

⁸⁸Пор: ФЛОРОВСКИЙ, *Византійські Отці V-VIII. Изъ чтеній въ православномъ богословскомъ институты въ Парижи*, 225.

⁸⁹A. LOUTH, *Maximus the Confessor* [PDF], London – New York 1996, 38.

розум відчуває пристрасть, натомість думки про гаманець чи банк, наприклад, не викликає думок викрасти їх, оскільки до них ми не маємо пристрасті. Таким чином можна перевірити, до чого людина має пристрасть, а до чого ні, оскільки, думаючи про жінок, славу чи їжу можемо прослідкувати хід наших думок⁹⁰.

Проте також не варто забувати, що «зазвичай розум на яких предметах зупиняється, в тих і розширюється, а в яких розширюється, до тих звертає і бажання, і любов – або до йому властивих предметів божественним і розумовим, або до справ тіла і пристрастей»⁹¹. Подібну деталізацію різних аспектів вчення можна прослідковувати у спадку святого.

Максим Ісповідник так описує процес «зараження» пристрастю: людина про щось задумується, і її пам'ять вносить в розум певний помисел, якщо він складний і там затримується, то біси активізують пристрасть або пристрасні думки⁹². Вони заставляють людину згодитися на гріх. Коли гріх відбувся на рівні думок, біси заставляють переможений розум до грішного вчинку. Після цього біси, спустошуючи душу думками, відходять разом з ними, залишаючи в розумі ідол гріха. Преподобний проводить аналогію даного стану душі з уривком від Матвія: «Отож, коли побачите «мерзоту запустіння», [...] поставлену на святім місці – хто читає, нехай розуміє!» (Мт.24:15). На думку святого, так дияволи святкують свою перемогу: оскільки розум є святим місцем і храмом Божим, вони відходять, залишаючи там ідол гріха⁹³. Посилаючись на апостола Павла, преподобний заохочує спочатку зупинити дію гріха, а відтак усунути і саму причину гріха⁹⁴.

Оскільки дія пристрастей не є статичною, а динамічно поглиблюються⁹⁵, біси, підкріплюючись недбальством, розпалюють їх ще більше: вони «ніби кружляють чи в'ються навколо кожної душі, стараючись її затягнути,

⁹⁰Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, Санкт-Петербург 1991, 2, 84.

⁹¹МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3, 71, с. 69.

⁹²Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1, 84.

⁹³Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 31.

⁹⁴Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, Перша сотница, 84.

⁹⁵О. КАЩУК, «Досягнення святости в ученні Максима Ісповідника» // *Наукові записки Українського католицького університету*, число VIII, серія «Богослов'я», вип. 3, Львів: УКУ 2016, 66.

зацікавити чуттєвим, приспати розум і духовне сприйняття».⁹⁶ Проте не лише демони борються за нашу душу, але й ангели – вони послаблюють пристрасті і спонукають нас до чеснотливих вчинків⁹⁷. «Святі сили спонукають нас до добра, насіння нашої природи і наша добра воля допомагають нам, а пристрасті і зла воля дають повід для нападу демонів»⁹⁸.

Думаю, всі ми з дитинства пам'ятаємо, що біля кожного з нас завжди є ангелик і чортик, які підштовхують нас до добрих чи поганих справ. Нашим великим відкриттям було віднайти у творах преподобного наступне: «Наш розум знаходиться між двох суперників, кожен з яких робить своє – один виробляє чесноту, а другий – порок – тобто між ангелом і демоном. Але розум має владу і силу за ким хоче прямувати або чинити опір»⁹⁹.

Якби це дивно не звучало, проте, на думку святого, біси також можуть терпіти, коли через дотримання заповідей в людини зменшуються пристрасті, і навіть гинути, коли не знаходять в душі тих грішних бажань, які б могли розпалити, чи завдяки яким успішніше воювали б з людиною¹⁰⁰. Натрапляючи на розум, який їх не приймає, біси «засоромляться і застидаються» (Пс.35(34):4). Коли ж біси знаходять розум зайнятим духовним спогляданням, тоді «засоромлені вони назад повернуться швидко» (Пс.6:11)¹⁰¹.

Святий Максим Ісповідник сформулював п'ять причин, чому Бог допускає боротьбу бісів з людьми¹⁰²:

1. Щоб у боротьбі з ними, навчитися розрізняти чесноти і пристрасті.
2. Щоб навчитися цінувати чесноти, які здобуваємо працею та у боротьбі з пристрастями.
3. Щоб, досягнувши успіхів у чеснотах, вправлятися у смиренні та не загордіти.
4. Щоб, переживши досвід пристрасті, могли зненавидіти її та навчитися

⁹⁶Пор: Г.ФЛОРОВСКИЙ, *Византійські Отці V-VIII. Изъ чтеній въ православномъ богословскомъ институты въ Парижи*, 222 с.

⁹⁷Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,69.

⁹⁸МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,93, с. 74.

⁹⁹МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,92, с. 73-74.

¹⁰⁰Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 22.

¹⁰¹Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 20.

¹⁰²Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 67.

відкидати.

5. Найважливіша причина, щоб, досягнувши безпристрасності, не забути про свою неміч, а пам'ятали про силу Помічника.

Для Максима Ісповідника велику роль відігравало постійне пригадування і усвідомлення місця Господа у боротьбі з пристрастями, особливо, коли досягнуто певних успіхів. Оскільки, як каже сам Христос, «Без мене ж ви нічого чинити не можете» (Ів. 15:5). Максим Ісповідник вважає, що ми, через нашу ослаблену природу, навіть попри добрі стремління не можемо довести до кінця свої добрих починань без Господа¹⁰³.

Максим Ісповідник помітив також, що існують чотири зовнішні фактори, які впливають на опірність душі проти пристрастей через фізичний стан людини. Ними є ангели, біси, погода та спосіб життя людини. Вони можуть підштовхувати розум як до пристрастних, так і до чеснотливих думок. Ангели впливають на людину словами, біси – дотиком, погода – своєю мінливістю, спосіб життя – якістю і кількістю їжі і пиття, а також їх надмірністю чи нестатком. Ці фактори можуть діяти через пам'ять, слух і зір на фізичному рівні або через різні обставити за допомогою емоцій – як радісних, так і сумних. Сукупність цих процесів викликає у розумі відповідні думки¹⁰⁴.

Крім цих чотирьох факторів, подібно як і Іван Ліствичник, преподобний виділяє три начала, які чітко спонукають нас до зла: пристрасті, біси і зла воля. Проте, на відмінну від синайського ігумена, в Максима Ісповідника можна спостерігати більш чітку та аргументовану позицію. Преподобний пояснює феномен пристрасті як бажання чогось всупереч розуму: їжу, коли не голодні чи сексуального задоволення, коли не думаємо про народження дітей або ж із незаконним партнером. Також коли гніваємося чи переймаємося без вагомої причини, наприклад, через те, що нас невідповідно вшанували чи покарали. Такі моменти уможливають напад бісів, які активують і підсилюють пристрасті. Якщо у пристрастей є цілий механізм активації, а біси втягують

¹⁰³Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 38, с. 39.

¹⁰⁴Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 92.

людину в діалог, то зла воля – це свідомий вибір зла попри бачення і розуміння добра¹⁰⁵.

Святий зазначає, що розум людини може сприймати пристрасні думки трьома шляхами: через почуття, тіло і пам'ять. Спокуси приходять через почуття тоді, коли людина стикається з речами, до яких має пристрасть: завдяки їм почуття розпалюють розум до пристрасних думок. Погані думки приходять тоді, коли через нестриманість у їжі біси чи якась хвороба впливають на тіло, від чого воно розпалює розум до пристрасних думок або ж заставляє йти проти Божого Промислу. Через пам'ять розум сприймає спокуси тоді, коли людина через спогади згадує собі речі, до яких вона відчувала пристрасть, і тим самим вона сама розпалює пристрасні думки¹⁰⁶.

Максим Ісповідник твердить, що коли людина звикає приймати пристрасні думки, їх потік до розуму не зупиняється навіть під час сну. І якщо з ними не боротися, то людина цілком їм підкоряється:

Як розум голодного мріє про хліб, а спраглого про воду, так розум гурмана уявляє різні страви, пристрасного – жіночі обличчя, марнославного – почесні від людей, жадібного до грошей – вигоди, злопам'ятного – помсту тому, хто образив, заздрісного – нещастя того, кому заздрить. Те ж буває і в інших пристрастях. Бо розбурханий пристрастями розум отримує пристрасні мрії і у сні, і на яву¹⁰⁷.

Перечислюючи все вищезгадане, все ж варто зазначити, що ні розум, ні будь-які речі, ні почуття не є злом, оскільки вони є Божим творінням. Злом, натомість, є «пристрасть природного мислення, яка не може існувати при правильному користуванні умоспогляданням¹⁰⁸. Через пристрасть розум людини формує помилковий світогляд так, що гріх і пристрасть стає нормою, а диявол підштовхує волю людини розвивати пристрасті від звичайних природних потреб. При такому стані речей планка пристрасних бажань піднімається, і людина узалежнюється від них¹⁰⁹:

«Не їжа – зло, але об'їдання, не дітонародження, а блуд, не матеріальні блага, а грошолубство; не слава, а марнославство. Якщо ж так, то в суцїх немає ніякого зла,

¹⁰⁵Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 33.

¹⁰⁶Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 74.

¹⁰⁷МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 68.

¹⁰⁸МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 15.

¹⁰⁹Пор: Ж. ЛАРШЕ, *Преподобный Максим Исповедник – посредник между Востоком и Западом* / перекл. з франц. О. Николаевой, Москва: издательство Сретенского монастыря 2004, 120.

воно – зловживання речами, які походять від нехтування розумом природнього розвитку сил душі»¹¹⁰.

Посилаючись на Григорія Нісського, преподобний розвиває думку про те, що пристрасті були закладені в людині вторинно, внаслідок гріхопадіння, бо в іншому випадку, вони б мали виходити з природи людини. Проте, дані людині для захисту проти диявола, вони «приросли до нерозумної частини природи»¹¹¹, через що «замість божественного і блаженного образу тут же разом з переступом [заповіді] стало явно і чітко видно в людині подобу нерозумних тварин»¹¹².

Говорячи про бісів, святий запозичає думку блаженного Діонісія про їх добру природу і аргументує її від протилежного твердження – оскільки в них є «нерозсудлива дратівливість, нерозумне пожадання, необачна уява»¹¹³. Нерозсудливість, безглуздість та необачність в розумних істот, на думку преподобного, свідчить про прагнення протилежних ознак до їх зіпсуття. З цього випливає, що колись і біси були добрими, оскільки володіли розумом і благоговійною обачністю, проте через зловживання природніми силами вони стали злими. І це робить їх дійсно небезпечними для людини, оскільки навіть після гріхопадіння у бісів зберігся досконалий розум, який вони тепер використовують не на прославу Бога, а на підбурювання людини до гріха.

У творах Максима Ісповідника часто можна зустріти різного роду пояснення про те, що таке пристрасть. На нашу думку, є два визначення, які добре окреслюють більшість пристрастей: «Пристрасть є протиприроднім рухом душі у напрямку або до нерозумної любові, або до нерозбірливої ненависті, що живиться до кого-небудь через що-небудь чуттєве»¹¹⁴; «Порочність є неправильним використанням думок, за якими слідує зловживання речами»¹¹⁵. Прикладом може служити нерозумна любов до страв,

¹¹⁰МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3, 4.

¹¹¹МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Вопросоответы к Фалассию. Часть 1 – вопросы I-LV* / перекл. С. Епифановича и А. Сидорова, Мартис 1994, 33.

¹¹²МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 33.

¹¹³Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3, 5.

¹¹⁴МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 16.

¹¹⁵МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 17.

жінок, багатства, слави чи ще чого-небудь чуттєвого. Те саме стосується і ненависті, яка може бути спровокована тими самими посередниками. Усі інші пристрасті діють також за подібною тактикою¹¹⁶.

Пристрасті з самого початку не були закладені в природі людини, оскільки тоді вони би мали виходити з її природи. Максим Ісповідник вважає, що людина мала бути безсмертною і не мала страждати, а єдиним джерелом насолоди для неї мав бути її Творець. Проте через гріхопадіння, «Бог розсудив, що людина, яка погано повелася зі своїм бажанням, не заслуговує, щоб володіти безсмертною природою»¹¹⁷.

Досліджуючи природу пристрастей, преподобний помітив, що пристрасті, які заволоділи розумом, прив'язують його до матеріальних речей і, відділяючи його від Бога, заставляють думати про них: «Розум, який довго займається будь-якою чуттєвою річчю, має пристрасть до неї: прагнення, печаль, гнів або зловтішання. І той, хто не зневажив цю річ, не може звільнитися від такої пристрасті»¹¹⁸. Якщо ж навпаки, Божа любов опановує розум, то вона звільняє його, переконуючи зневажати не лише чуттєві речі, але і саме швидкоплинне життя¹¹⁹.

2.2. Вчення МАКСИМА ІСПОВІДНИКА ПРО ВЗАЄМВІДНОШЕННЯ МІЖ ТРЬОМА СИЛАМИ ДУШІ З ПРИСТРАСТЯМИ

Святі, які вели духовну боротьбу, помітили, що різні пристрасті проявляють себе по-різному. Подібно до людського організму, за наявності симптомів можна зрозуміти, що саме уразила хвороба, так і з пристрастями – вони можуть активізуватися через свого роду три духовних органи, через три сили душі¹²⁰. Преподобний користувався концепцією трихотомії душі, яку сформував ще Платон, та яка стала певним каноном розуміння функціонування людської

¹¹⁶Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,64.

¹¹⁷МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 130.

¹¹⁸МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,2.

¹¹⁹Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,3.

¹²⁰Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,67.

душі. До неї входили розумна, гнівлива та пожадлива сили. Розумна частина уособлювала частину душі, яка керувала думками та приймала рішення, іншими словами, джерело енергії душі, також є дві ірраціональні частини: пожадлива та нав'язлива.

У творах дослідників творчості Максима Ісповідника джерело енергії душі чи нав'язливу силу ще називають гнівливою. Такий поділ виник на основі того, як саме та чи інша пристрасть впливає на душу¹²¹: Кожна пристрасть напряду стосується однієї з трьох сил душі. Максим Ісповідник класифікує їх так: об'їдання і блуд відносяться до пожадливої сили душі, гнів – до гнівливої, марнославство і гордість – до розумної. Однак є певні пристрасті, які можуть закорінюватися в людині через дві або й три сили, проте вони все ж мають основний шлях. Наприклад грошолубство все ж варто віднести до пожадливої сили, в той час як печаль і нудьгу – до гнівливої¹²². Та все ж які б пристрасті не спокушали якусь з частин душі – кожна спокуса відбувається з Божого допуску¹²³.

Будь-які пристрасні думки використовують свою стратегію для перемоги над людиною: вони дратують пожадливу частину душі, приводять у сум'яття гнівливу частину душі і затьмарюють розумну. Через це настає духовна сліпота розуму, і людина не до кінця може розрізнити, де добро, а де зло. Пожадливу силу душі біси можуть дразнити за допомогою пристрасних спогадів про жінок. Місце для таких помислів, на думку преподобного, готує нестриманість в їжі і питті, а також часте спілкування з жінками. Гнівливу силу душі біси приводять в сум'яття за допомогою пристрасних спогадів про тих, на кого людина тримає образу або через любов до насолоди, марнославство чи прив'язаність до матеріальних речей¹²⁴. Якщо узагальнювати слабкості сил душі, то можна сказати, що зловживання розумної сили відбувається через незнання і безрозсудливість, а гнівливої і пожадливої – через ненависть і розпущеність. І

¹²¹Пор: А. LOUTH, *Maximus the Confessor* [PDF], 36.

¹²²Пор: А. ГЛУЩЕНКО, *Значение антропологии преподобного Максима Исповедника для современной православной апологетики*, Киев: издательский отдел Украинської Православної Церкви 2013, 225.

¹²³Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,12, с. 32.

¹²⁴Пор МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,20.

навпаки, правильне їх використання полягає у розсудливості, любові і чистоті¹²⁵.

Попри певні відмінності сил душі, всі пристрасті активуються через чуття. З цього випливає, що ті, хто володіє чуттями, а саме любов'ю та стриманістю, може контролювати почуття, а, отже, і протистояти пристрастям¹²⁶. На думку Максима Ісповідника, пристрасті гнівливої частини душі важче перемагати, ніж пристрасті пожадливі. Саме тому Господь дарував людям любов, завдяки якій можна протистояти пристрастям такого роду¹²⁷:

«Винагородою за вправління в чеснотах є безпристрасність і розуміння. Бо вони є нашими захисниками в Царстві Небесному, як пристрасті і незнання є покровителями вічного терпіння. Тому той, хто шукає їх заради людської слави, а не заради самого добра, нехай слухає Писання: «Просите, та не одержуєте, бо зле просите» (Як.4:3)»¹²⁸.

Може виникнути питання, якщо через сили душі стільки проблем, то чому Господь створив їх? Проте проблема не у самих силах душі, а у їх використанні. Преподобний звертає увагу на зловживання цих сил, або швидше на нерозумне їх використання, оскільки саме так у людині активуються пристрасті. На відміну від Євагрія Понтійського та Івана Ліствичника, які відводили більшу роль пристрастям об'їдання і марнославства, Максим Ісповідник відводить особливу роль у гріхопадінні трьом первинним пристрастями – незнанню чи невігластву, самолюбству та насиллю. Першою шкодою завдала пристрасть незнання – після гріхопадіння природа людини стала «непрозорою» для неї самої, «гармонійна цілісність людської природи була порушена, що унеможливило людині звершити своє призначення посередництва»¹²⁹, вона втратила розуміння призначення і можливостей її фізичного і духовного устрою та сил¹³⁰.

Наступним наслідком гріхопадіння стала пристрасть самолюбства – викривлена любов до свого тіла: «Самолюбство визначається як любов до тіла

¹²⁵Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,3.

¹²⁶Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,65.

¹²⁷Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,66.

¹²⁸МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,34.

¹²⁹О. КАЩУК, «Досягнення святости в ученні Максима Ісповідника», 65.

¹³⁰Пор: А. ГЛУЩЕНКО, *Значение антропологии преподобного Максима Исповедника для современной православной апологетики*, 267.

не тому, що тіло пов'язане зі злом, але оскільки пристрасть до тіла перешкоджає всецілій прив'язаності людини до своєї божественної цілі»¹³¹. Відчувши смак задоволення через гріх, людина, яка не до кінця пізнала Бога, починає узалежнюватися від чуттєвих задоволень. Людина старається використовувати пристрастність тіла так, щоб задовільняючи її потреби отримати як можна більше насолоди і, по можливості, ухилитися від терпіння.

Вона помічає, що від матеріальних речей також можна отримувати задоволення, особливо тілесне, тому заглиблюється у пошуки різних форм утіх, через що, «майже кожен гріх має за ціль насолоду»¹³². Оскільки чуттєві утіхи були спрямовані на неї саму, такий пошук переріс у самолюбство. Пристрасть самолюбства розвивається на пожадливій силі душі і прагне до будь-чого, що приносить задоволення, через що розум втрачає здатність контролювати її¹³³.

Третя основна пристрасть – це насильство, яке паразитує на гнівливій силі душі. У своєму первісному вигляді гнівлива сила душі мала використовуватися для стійкого спрямування душі до Бога і відкидання всього, що заважає цьому. Проте після гріхопадіння її первозданна ціль затерлася, і людина почала застосовувати її проти будь-чого, що заважає їй задовольняти її бажання. Максим Ісповідник у свій час говорив, що особливо ця пристрасть активізується у час суперництва між людьми у погоні за утіхами¹³⁴. Як бачимо, ці слова і досі актуальні, оскільки сьогодні конкуренція і кар'єризм стоять в основі прогресу та цивілізації в цілому.

Вражена цими трьома пристрастями, людина втратила цілісне сприйняття себе та своїх сил та цілі і почала застосовувати їх для задоволення власних бажань та пошуку задоволення. Проте задля того, щоб диявол не радів з перемоги, та грішне задоволення не було безмежним, Бог увів у людську природу страждання і смерть, які б її обмежували. Через це в людини появилася

¹³¹Пор: А. ГЛУЩЕНКО, *Значение антропологии преподобного Максима Исповедника для современной православной апологетики*, 274-275.

¹³²МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 41, с. 40.

¹³³Пор: А. ГЛУЩЕНКО, *Значение антропологии преподобного Максима Исповедника для современной православной апологетики*, 221-222.

¹³⁴Пор: А. ГЛУЩЕНКО, *Значение антропологии преподобного Максима Исповедника для современной православной апологетики*, 276-279.

ще один напрям використання сил душі – втеча від страждань. Людина опинилася у замкнутому колі пристрастей, які були зумовлені одні одними – після короткочасного грішного задоволення на людину обрушувалися страждання, зумовлені гріхами. Втікаючи від них, людина знову кидалася у пошуки задовольень, щоб отримати відряду від мук, що, в свою чергу, знову приводило до страждань: «Як після дня наступає ніч і після літа зима, так після марнославства і любові до задоволення наступає сум і хвороби: або в теперішньому часі, або і майбутньому»¹³⁵. Преподобний так і поділяє всі пристрасті на пристрасті пошуку задоволення, і пристрасті втечі від страждань¹³⁶:

«В цьому була сила гріха і смерті, тиранія гріха відповідна до насолоди і панування смерті відповідно до терпіння. Бо очевидно, що сила насолоди і терпіння міститься в пристрастності природи. І, бажаючи уникнути важкого відчуття терпіння, ми шукаємо притулку в насолоді, намагаючись втішити природу, пригнічувану насильством терпіння. Посилено піклуючись про те, щоб притупити насолодою рух терпіння, ми тільки розписуємося [у власній немочі, залучаючи] насолоду проти цих рухів, оскільки не в силах відокремити насолоду від мук і ускладнень»¹³⁷.

Тим не менше, на думку преподобного, такий розвиток подій логічний, оскільки так людина понесла відповідальність за гріх:

«... зміна [людського] ества до пристрасті, тління і смерті є засудом за добровільно обраний гріх Адама. І людина отримала те, чим не володіла, від початку створена Богом; вона вчинила цю зміну і знала про неї, творячи через непослух добровільно обраний гріх, породженням якого, як це очевидно, і є осуд [її] на смерть»¹³⁸.

2.3. ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ПРИСТРАСТЕЙ ТА НЕБЕЗПЕКА, ЯКУ ВОНИ СТАНОВЛЯТЬ ДЛЯ ЛЮДИНИ, ЗГІДНО З МАКСИМОМ ІСПОВІДНИКОМ

«Зневіра ж, охоплюючи всі сили душі, приводить у рух відразу майже всі пристрасті. Тому вона з усіх інших пристрастей найобтяжливіша. І Господь, що

¹³⁵МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,65, с. 45.

¹³⁶Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,44.

¹³⁷МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Вопросоответы к Фалассию. Вопрос 61* // сайт: *Азбука Веры*, <https://azbyka.ru/otechnik/Maksim_Ispovednik/Voprosootvety_k_falassiyu/#1_59> (дата звертання: 15.09.2018)

¹³⁸МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 130.

дарував ліки проти нього, прекрасно говорить: «Вашим стражданням ви спасете душі свої» (Лк. 21:19)¹³⁹.

Самолюбство – прив’язаність до тіла. Той, хто відкидає самолюбство, – матір пристрастей, той з Божою допомогою легко усуває решту пристрастей: гнів, печаль, злопам’ятність та ін. Хто ж одержимий самолюбством, ранить себе тими меншими пристрастями, навіть коли не бажає цього¹⁴⁰. «Себелюбство є пристрастю і нерозумною любов’ю до тіла, йому протилежні любов і стриманість. Той, хто володіє самолюбством, очевидно, володіє і всіма пристрастями»¹⁴¹. «Зарозумілість виникає при бездіяльності пристрастей, коли або причини їх затаюються, або біси підступно відступають»¹⁴².

Досліджуючи пристрасть блуду, Максим Ісповідник помітив, що біси можуть діяти по-різному. У першому випадку, під час сну, біси, доторкаючись до таємних членів нашого тіла, розпалюють пристрасть блуду, а вона через пам’ять викликає в розумі образ жінки. У другому випадку біси з’являються перед розумом у вигляді жінки, а відтак, доторкаючись до тайних членів, розпалюють похіть, через що виникають блудні мрії. Прибічники третього випадку вважають, що біси можуть мати в собі певну переважаючу пристрасть, яка при наближенні до людини активує пристрасть, внаслідок чого душа, уявляючи різні образи, через пам’ять розпалюється пристрастними думками. Одним словом, диявол може використовувати різні варіанти для розпалювання пристрасті в людині, проте ні один із цих варіантів, при свідомості чи під час сну, не зможе розпалити нечисті думки, якщо в людині присутні любов та стриманість¹⁴³.

Здобувати багатство можна пристрастно або безпристрастно. Різниця в тому, що той, хто втрачає свої матеріальні здобутки, не сумує, а приймає це як Божу волю. Коли ж доводиться втрачати багатство тим, які мають до нього пристрасть, то вони прощаються з ним з великою печаллю, подібно до багатого

¹³⁹МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,67.

¹⁴⁰Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,8.

¹⁴¹МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,8.

¹⁴²МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,40.

¹⁴³Пор МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,85.

юнака (Мт.19:22). Коли все ж таки втрачають, то оплакують його до кінця життя. Таким чином втрата багатства є свого роду методом перевірки про те, має людина пристрасть до багатства, чи ні¹⁴⁴.

«Одні з пристрастей виховують розбещеність, інші - ненависть, а треті – і розбещеність, і ненависть»¹⁴⁵. Об'їдання – причина розбещеності, грошолобство і марнославство – причини ненависті до ближнього; а себелюбство – мати їх – є причина обидвох¹⁴⁶.

Попри те, що Максим Ісповідник називає самолюбство матір'ю всіх гріхів, в його творах також можна зустріти місця, де він надає цей титул також і невігластву чи нерозумінню: «Розум, що виходить подібно Ізраїлю з Єгипту гріха і містить у собі чуттєве марення, яке виходить разом з ним з гріховного блукання, немов статуя зла, яка зафіксувалася в думці, – такий розум, трохи піддавшись недбалості, позбавляється розумної здібності розрізнення і, як в давнину Ізраїль Мойсея, споруджує собі подібний до теляти стан невігластва, який є матір'ю всіх пристрастей»¹⁴⁷.

Пристрасть себелюбства спонукає монаха бути милосердним до тіла і дозволяти йому в їжі більше, ніж потрібно. Робить вона це для того, щоб монах, повільно захоплений пристрастю, впав в яму хтивості. Мирянину ця пристрасть також нав'язує турботу про тіло, щоб перетворити її в похоть, про що попереджає апостол Павло: «Вдягніться у Господа Ісуса Христа і не дбайте про тіло задля похотей» (Рим.13:14)¹⁴⁸.

Максим Ісповідник запевняє, що біси переслідують особливо тих, хто бореться з пристрастями, тому подвижникам потрібно бути більш пильним у стриманості в їжі та при зустрічах з жінками: «Важкий біс блуду ... спочатку непомітно викрадає розум ніжністю насолоди, а потім, за допомогою пам'яті

¹⁴⁴Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,89.

¹⁴⁵МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*,3,6.

¹⁴⁶Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*,3,7.

¹⁴⁷МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 51.

¹⁴⁸Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,60.

про цю насолоду, нападає на того, хто в мовчанці, розпалюючи тіло і представляючи розуму різні сороміцькі образи»¹⁴⁹.

Саме тому монах, особливо той, який дотримується мовчання, має особливу увагу приділяти думкам та відсікати їх причини. Спогади про жінок відганяють голод, спрага, чужання й усамітнення. Зневага або упередження до цих речей і любов до Бога відганяють пристрасті, пов'язані з любов'ю до насолоди, марнославства та прив'язаність до матеріальних речей¹⁵⁰.

Максим Ісповідник, знову посилаючись на апостола Павла, вбачає у причині гріхів зажерливість, яка народжує і вирощує пристрасть. Зажерливість може проявлятися не лише у відношенні до речей, але й до їжі, яка є обжерливістю і яка дуже легко переростає у блуд, оскільки є його матір'ю і годувальницею¹⁵¹.

Максим Ісповідник особливо застерігає перед гріхом себелюбства – нерозумною любов'ю до тіла, оскільки від нього народжується три небезпечні пристрасті: обжерливість, грошолюбство і марнославство, які опираються на необхідні потреби тіла. Від них, в свою чергу, походять всі решта пристрасті. Тому дуже важливо уникати себелюбства і протистояти йому з великою тверезістю – як тільки ця пристрасть буде переможена, з нею згинуть і всі похідні від неї недоліки¹⁵².

¹⁴⁹МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,19.

¹⁵⁰Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,20.

¹⁵¹Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,84.

¹⁵²Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,59.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИ БОРОТЬБИ З ПРИСТРАСТЯМИ ТА ШЛЯХИ ДОСЯГНЕННЯ БЕЗПРИСТРАСНОСТІ ЗГІДНО З МАКСИМОМ ІСПОВІДНИКОМ

3.1. ВАЖЛИВІСТЬ СТРИМАНОСТІ, ДОТРИМАННЯ ЗАКОНУ ГОСПОДНЬОГО ТА МОЛИТВИ У ОСЯГНЕННІ БЕЗПРИСТРАСНОСТІ

В попередньому розділі ми намагалися сформулювати бачення Максимом Ісповідником природи пристрастей, їх поведінку та сильні і слабкі сторони у боротьбі проти людини. У цьому розділі ми спробуємо зібрати поради преподобного щодо досягнення безпристрасності та сформулювати свого роду практичний посібник. Оскільки святий не має чіткої систематизованої праці про пристрасті та методи боротьби з ними, у творчій спадщині Максима, особливо у таких творах як «Чотириста глав про любов» та «Питання до Фаласія» можна знайти чимало необхідної для нас інформації.

Перше, що потрібно пригадати, входячи у контекст боротьби з пристрастями, це покликання людини при створенні:

Бог, в Якого всього вдосталь, зробив створіння із небуття в буття не тому, щоби вони потребували чогось, але щоби вони насолоджувалися, долучаючись Його сутності відповідно своїм властивостям. Сам же ж Він возрадується творіннями Своїми, бачачи їх такими, які веселяться і завжди ненаситно насичуються щастям, яким насититися неможливо¹⁵³.

Проте скалічена гріхом людина спрямувала свої сили душі на досягнення тимчасового чуттєвого задоволення, через що почала страждати. Цю проблематику я розглядав у другому підрозділі другого розділу. Максим Ісповідник пропонує вихід з замкненого кола страждань: очищаючи думки і сили душі від гріха і бісівських впливів, людина здатна переспрямувати їх на

¹⁵³МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,46, с. 63.

Бога – первинне і правдиве джерело щастя, оскільки це її справжнє покликання¹⁵⁴:

«Якщо Творець всього прекрасного кращий за все сотворене, то чому розум, залишивши Кращого за всіх, займається всім гіршим, тобто тілесними пристрастями? Не ясно хіба – тому що від народження з ними знаходився і звик до них, а Кращого від всіх і Всеперевершуючого взагалі не спробував? Таким чином, якщо довготривалими вправами у стримуванні від чуттєвих задоволень і належним старанням про божественне ми потрохи змінимо його з такого стану і він, роблячи успіхи в божественному розширитись і поступово пізнає своє достоїнство і призначення, то зверне всі бажання до Бога»¹⁵⁵.

Таким чином, згідно з Максимом Ісповідником, шлях до первинного щастя полягає у досягненні стану безпристрасності через духовну боротьбу з спокусами, похотями та пороками. Святий вважає, що «Безпристрасність є мирним станом душі, в якому вона не схильна до зла»¹⁵⁶ до тієї міри, що стає досконалою, оскільки всі її пристрасті сили повністю спрямовані до Бога¹⁵⁷.

Важливим аспектом духовного росту є наслідування Христа. Щоб нагадати людям мету їх створення та заново відкрити ворота раю, Христос прийшов у світ щоб своїм прикладом показати істинний шлях до справжнього щастя. І навіть якщо цей шлях може інколи бути важким та тернистим, справді щасливими будуть тільки ті, хто «страждають ради Христа і за прикладом Христа. Чому? «Бо їхнє Царство Небесне, бо вони побачать Бога» (Мт.5:3,8) і так далі. Не тому вони щасливі, що так діють і страждають, бо перераховані вище також діють, але тому, що діють і страждають ради Христа і за прикладом Христа»¹⁵⁸. Максим Ісповідник заохочує не лише наслідувати Господа, але і шукати його в собі: «Очищай розум твій від гніву, злоби, розпусних думок і пізнаєш Христа, який живе в тобі»¹⁵⁹.

Преподобний описує різні способи досягнення безпристрасності, одні з них – осягнення певних чеснот – стриманість, яка з часом переростає у розсудливість і віра, яка через духовний подвиг та вправління в чеснотах

¹⁵⁴О. КАЩУК, «Досягнення святости в ученні Максима Ісповідника», 61.

¹⁵⁵МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,72, с. 69.

¹⁵⁶МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,36 с. 16.

¹⁵⁷Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,98, с. 74.

¹⁵⁸МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,47, с. 63.

¹⁵⁹МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4,76, с. 89.

переростає у пізнання, а згодом і у любов до Бога¹⁶⁰. Також стриманість поєднана з любов'ю «зберігають розум безпристрасним до речей і вражень від них»¹⁶¹. Варто зазначити, що крім безпристрасності велику роль для святого у подвижництві також відігравало знання чи, радше, розуміння порядку духовних речей, яке він детально розглядає у своєму вченні про логоси:

«Нагородою за подвиги в чеснотах є безпристрасність і знання. Бо вони вводять в Царство Небесне, так як пристрасті і невідання у вічну муку. І тому до того, хто шукає безпристрасність і знання заради слави людської, а не заради внутрішньої їх доброти, Писання говорить: «Ви просите, та не одержуєте, бо зле просите, щоби розтратити на ваші втіхи» (Як. 4:3)»¹⁶².

У справі здобуття безпристрасності, попри стриманість та знання, преподобний дуже часто говорить про важливість молитви, дотримання закону та любов. Не можливо виокремити щось більш чи менш вагоме, оскільки при ревній духовній праці ці три чесноти гармонійно зростають, доповнюючи одна одну. Проте, як ми писали у другому розділі, любов для Максима Ісповідника відігравала ключову роль у духовній боротьбі.

Для преподобного закон, чи заповіді Спасителя – це той самий природній закон, який закладений у природу людини. Проте оскільки людині було важко його дотримуватися, Бог дарує їй також і заповіді. По суті, це той сам закон, проте заповіді «інакше виражені і викладені, простіші та зрозуміліші, більш доступні»¹⁶³. Роль дотримання заповідей Спасителя у духовній боротьбі для преподобного полягала у тому «щоб звільнити розум від нестриманості і ненависті, і піднести його до любові до Нього і ближнього»¹⁶⁴, оскільки з «виконанням заповідей розум оголюється від пристрастей»¹⁶⁵.

Для Максима Ісповідника Господні заповіді не є заборонами чи зобов'язаннями, а свого роду інструкцією, яка «вчить нас правильно користуватися звичайними речами. Правильне користування ними очищає стан душі і народжує в ній розсудливість, розсудливість породжує безпристрасність,

¹⁶⁰Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 25, с. 35.

¹⁶¹МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3, 39, с. 62.

¹⁶²МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 34, с. 38.

¹⁶³Пор: ФЛОРОВСКИЙ, *Византийские Отцы V-VIII. Изъ чтений въ православномъ богословскомъ институты въ Парижи*, 222.

¹⁶⁴МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4, 56, с. 85.

¹⁶⁵МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1, 94, с. 28.

а від цього народжується досконала любов»¹⁶⁶. Таким чином, «через заповіді Господь тих, які їх виконують, приводить до безпристрасності»¹⁶⁷.

Проте, як ми зазначали вище, виконання заповідей це лише один з аспектів досягнення безпристрасності: завдяки ньому людина здатна очищати розуміння призначення речей, за допомогою «читання і споглядання – очищати розум від матерії і образів. А звідси народжується здатність молитися без розсіяння»¹⁶⁸. Таку здатність має далеко не кожен, оскільки «не може молитися без розсіяння той, чий розум прибитий до будь-чого земного»¹⁶⁹. Щоб досягнути відповідної зосередженості, людині потрібно відкинути всяку житейську печаль, як молимося у Святій Літургії.

Завдання молитви – зблизитися з Господом, тому святий робить великий акцент на концентрації усієї уваги людини на молитві: відволікаючись на буденні речі, чи мріючи про них під час молитви, людина наражає себе на ризик «відпасти від Того, Хто без порівняння кращий всього існуючого»¹⁷⁰.

Ціль усіх чеснот полягає у поступовому сходженні до Бога, проте чиста, зосереджена молитва – це один з найефективніших методів постати перед Господом, оскільки молитва це спрямування усієї сили розуму до Бога. Заглиблюючись у молитву окрилений нею розум здатен піднятися понад усе творіння, і навіть перестати помічати його¹⁷¹.

Святий виділяє два стани найвищої чистої молитви:

«Один буває з людьми діяльного життя, другий з людьми життя споглядального. Один відбувається в душі від страху Божого і доброї надії, другий від гарячої любові до Бога і найвищого очищення. Ознакою першого буває, коли розум відволікається від усіх світських думок, збирається всередину, і, ніби стоячи перед лицем Бога (Який і дійсно тут присутній) звершує молитви без розсіювання і хвилювання. Ознака другого, коли в самому стремлінні молитви розум буває охоплений божественним і безмірним світлом і зовсім не відчуває ні себе, ні чого-небудь іншого з існуючого, крім Єдиного, який любов'ю чинить в ньому таке просвітлення. В цьому стані він, підштовхуваний до дослідження Бога, отримує чисте і ясне сповіщення про нього»¹⁷².

¹⁶⁶МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4,91, с. 92.

¹⁶⁷МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,77, с. 24.

¹⁶⁸МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,4, с. 30 ; 4,86, с. 91.

¹⁶⁹МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,1, с. 29.

¹⁷⁰МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,49, с. 64.

¹⁷¹Пор: МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,11, с. 13.

¹⁷²МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,6, с. 30.

Проте навіть найбільші святі, які змогли досягнути споглядальної молитви все ж перебували у ньому лише певний час, а відтак змушені були повертатися до звичайного життя. На землі людина обмежена тілом, тому не може бути цілком і надовго захоплена досконалою молитвою. Згідно з Флоровським, повнота Богопізнання настане вже після життя, проте чиста молитва дозволяє привідкрити завісу раю, та засмакувати «екстаз»¹⁷³, який приготував нам люблячий Господь.

Як ми описували швидше, для Максима Ісповідника дотримання заповідей, молитва і любов це необхідні аспекти досягнення безпристрасності. Проте тема любові проходить червоною ниткою через усі твори і відіграє ключову роль у всіх вченнях святого. Наприклад дотримання закону без любові є недосконалим його виконанням, оскільки тоді людина не розуміє саму суть заповідей:

«Не кожен, хто відсік пристрасті і зробив чистими помисли вже тим самим повернув їх на божественне. Але можна не бути пристрастним ні до людського, ні до божественного. Так буває з тими, хто практикує тільки діяльно і не ще обдаровані розумінням, тими, хто стримується від пристрастей або через страх мук, або заради надії Небесного Царства»¹⁷⁴.

3.2. ВАЖЛИВІСТЬ ТА РОЛЬ ЛЮБОВІ В ОСЯГНЕННІ БЕЗПРИСТРАСНОСТІ ЗА МАКСИМОМ ІСПОВІДНИКОМ

Преподобний ставиться до любові як справді до Божої чесноти, оскільки де б вона не була задіяна, завжди перетворює зло на добро, пристрасті на чесноти, негатив на позитив: «Любов проганяє страх, – вірніше, переображає його в благоговійний трепет. В той же час прозріває розум, дозріває до споглядання, щоб бути здатним сходити вище»¹⁷⁵.

На думку Максима Ісповідника, досконалу любов можна отримати як дар за здобуття повної безпристрасності: «любов народжується від

¹⁷³Пор: Г.Флоровскій, *Византійські Отці V-VIII. Изъ чтеній въ православномъ богословскомъ институты въ Парижи*, 203.

¹⁷⁴МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,68, с. 68.

¹⁷⁵Пор: Флоровскій, *Византійські Отці V-VIII. Изъ чтеній въ православномъ богословскомъ институты въ Парижи*, 223.

безпристрасності, безпристрасність він надії на Бога, надія від терпіння і довготерпіння»¹⁷⁶.

Людина, яка поєднує любов з чеснотами, збільшує їх позитивний ефект і помножує духовну користь не лише собі, але й усім ближнім: «Оскільки «знання роздимає, а любов будує» (I Кор. 8:1), то з пізнанням з'єднуй любов, і тоді будеш духовним будівельником, тим, хто без гордості настановляє себе і всіх тих, хто наближається до тебе»¹⁷⁷. Також, «Розум, який прикріплений до Бога і в Ньому перебуває в молитві і любові робиться мудрим, добрим, сильним, чоловіколюбним, милостивим довготерпеливим. Одним словом, майже всі божественні властивості приймає в себе»¹⁷⁸.

Кожна з чеснот має відповідне завдання, яке вона виконує в душі:

«Неможливо розуму досконало посвятити себе Богу, якщо він не здобував трьох чеснот: любові, стриманості і молитви. Бо любов приборкує гнів, стриманість виснажує бажання, а молитва відділяє розум від усіх думок і представляє його голим самому Богу. Така суть цих трьох чеснот, які обіймають собою всі чесноти, і без них розуму неможливо посвятити себе Богу»¹⁷⁹.

Основна причина такої великої користі любові в тому, що вона «не заздрить і не розголошує те, чому б позаздрили, і не рахує себе вже тою, що досягла пізнання, і якщо чогось не знає, в тому не соромиться признати своє незнання. Таким чином оберігає розум від гордості і сприяє йому завжди робити успіхи в пізнанні»¹⁸⁰.

У преподобного немає чіткого розрізнення між любов'ю до Бога і любов'ю до людей, оскільки любов проявлятиметься у всіх сферах життя, діяльності та відносин з усіма ближніми. Проте досконала любов закорінена у Бозі, і на її основі будуються усі стосунки: «Той, хто любить Бога не може не любити і будь-яку людину як себе самого, хоча й переживає душею про пристрасті ще

¹⁷⁶МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,2, с. 12.

¹⁷⁷МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4,59, с. 85.

¹⁷⁸МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,52, с. 42.

¹⁷⁹МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, «Слово о подвижнической жизни» / МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты* / перекл. А. Сидорова, Мартис 1993, 82.

¹⁸⁰МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 460, с. 85.

неочищених людей. Через що, коли бачить їх звернення і виправлення, радіє радістю безмірною і незбагненою»¹⁸¹.

Любов – універсальна чеснота, оскільки досвід любові має кожен. На відміну від інших чеснот, для здобуття яких завжди потрібно трудитися та боротися з пристрастями, любов, навіть недосконала, вже є підставою до духовного зростання, потрібно тільки спрямувати її до Господа, який є Абсолютною Любов'ю. А «якщо істинно полюбимо Бога, то через цю любов відкладемо пристрасті. Любити Його означає надавати перевагу Його миру... зневажати всі світські речі і завжди займатися Ним за посередництвом стриманості, любові, молитви, співу псалмів та іншого»¹⁸².

На думку преподобного, Христос дав заповідь щодо любові наших ворогів (Мт 5:44) для того, щоб звільнити людей від ненависті, гніву і злопам'ятності та удостоїти можливості здобути досконалу любов. А її не може осягнути той, хто любить когось більше, а когось менше¹⁸³. Те саме стосується принципу не противитися злу (І Тим. 2:4)¹⁸⁴.

У преподобного неодноразово можна зустріти заохочення до любові кожної людини, не зважаючи ні на що. Якщо ж це дається важко, тоді стратися принаймні не ненавидіти нікого¹⁸⁵. Основним аргументом на користь такої любові святий вважає наслідування Бога, який не перебирає, кого любити:

«Бог, за природою добрий і безпристрасний, всіх однаково любить, як Свої створіння, але чеснотливого прославляє, як і того, хто здобув розуміння, а пристрасного милує по доброті своїй, і, караючи в реальному житті, цим наворачтає його. Так і розважлива і безпристрасна людина любить однаково всіх людей – чеснотливого по природі і за доброзичливість волі, порочного, як по природі, так і через співчуття, милуючи його, як нетямущого і блукаючого у темряві»¹⁸⁶.

Поступово удосконалюючись в любові до тієї міри, що втраяться будь-які соціальні, національні чи релігійні відмінності, людина здатна досягнути досконалості у ній, оскільки зможе бачити у кожному Христа, як це описує апостол Павло у посланні до Галатів (Гал.3:28):

¹⁸¹МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,13, с. 14.

¹⁸²МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,50, с. 64.

¹⁸³Пор: МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,61, с. 21.

¹⁸⁴МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,62, с. 21.

¹⁸⁵Пор: МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4,82, с. 90.

¹⁸⁶МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,25, с. 15.

«Той, хто удосконалився в любові і досягнув повної безпристрасності не знає різниці між своїм і чужим, чи своєю і чужою, чи між вірним і невірним, чи між рабом і вільним, чи навіть між чоловічою статтю чи жіночою. Але вийшовши з-під влади пристрастей і дивлячись на одну людську природу, дивиться на всіх однаково і до всіх однаково розположений. Нема в ньому ні юдея, ні грека, нема чоловічої статі, ні жіночої, нема раба, ні вільного, але всі й у всіх Христос»¹⁸⁷.

Крім позитивного ефекту у відносинах з іншими людьми, зростання в любові «поглинає в собі всі духовні порухи»¹⁸⁸. Тобто сили душі не розпорошуються на тимчасові тлінні подразники, а концентруються на Бозі, тим самим безперестанно збільшуючи основну чесноту: «Любов, з'єднуючись з Пребезконечним і завжди збільшуючись, перебуває на всі віки. І тому любов більша від усіх»¹⁸⁹.

Подібно молитві, досконала любов може привести людину до її основного покликання – споглядання Творця. Цей стан характеризується повним зануренням свідомості у Бога, через що людина перестає помічати будь-що інше: «Коли через любовний тягу розум возноситься до Бога, тоді він ні самого себе, ні що-небудь, що існує, взагалі не відчуває. Осяюючись Божественним і безмірним світлом він нечутливий до всього створеного, подібно як чуттєве око не бачить зірок при сяянні сонця»¹⁹⁰;

«Чий розум постійно спрямований до Бога, у того і пожадання перетворюється в ревне бажання Бога, і його дратівливість в божественну любов. Бо через довготривале з'єднання з божественним просвіщенням розум, зробившись весь просвітлений і пристрастну частину зупинивши, як сказано вище, перетворив її в ревне бажання Бога і безперестанну любов, зовсім переходить від земного в божественне»¹⁹¹.

Підсумовуючи усі вищеперераховані думки можна зробити висновок, що вершиною духовного життя є безпристрасність, свого роду апатія – стан, який людина осягає після перемоги над пристрастями, та може протистояти спокусам, а також у молитві досягне споглядання¹⁹². У сучасному світі термін «апатія» доволі часто несе негативне смислове навантаження, та асоціюється з симптомом депресії. Проте у нашому випадку апатія – це стан, в якому людина

¹⁸⁷МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,30, с. 37.

¹⁸⁸Пор: Г. ФЛОРОВСКИЙ, *Византийские Отцы V-VIII. Изъ чтений въ православномъ богословскомъ институты въ Парижи*, 223.

¹⁸⁹МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,100, с. 75.

¹⁹⁰МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,10, с. 13.

¹⁹¹МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,48, с. 41.

¹⁹²Пор: А. LOUTH, *Maximus the Confessor* [PDF], 36.

не відчуває негативних чи позитивних емоцій і почуттів, до матеріальних речей чи думок, пов'язаних з ними, оскільки якби відчувала, то це був би гріх, пов'язаний з гнівливою чи пожадливою силою душі. Більше того, апатична людина мала б цілком контролювати свої думки і спокуси щодо себе, тобто відсікати пристрасті марнославства і гордості, оскільки тоді б була уражена розумна частина душі. «Апатея це внутрішня свобода, здатна відокремити пристрасті від образів»¹⁹³. Апатична людина повністю контролює свої внутрішні сили і нагадує водойму, на якій вода очищена від будь-яких подразників, які б могли порушити абсолютний спокій води.

Саме тому у духовній боротьбі подвижники намагалися досягнути стану апатії, безпристрасності, стану, в якому людина перемогла свої пристрасті та перемагає спокуси. Проте якщо заглиблюватися у вчення преподобного, то можна помітити, що він бачить недостатність та навіть небезпеку безпристрасності – вона ще має бути очищена любов'ю¹⁹⁴. Також не варто забувати, що потрібно не тільки відсікати пристрасті, але і творити добро, оскільки безпристрасність не вичерпується тільки придушенням пристрастей, але означає і певний позитивний стан душі¹⁹⁵.

Дослідник життя і праць Максима Ісповідника Жак-Клод Ларше на основі поглядів преподобного про людську природу робить висновок, що святий більше від інших грецьких отців має схожість з західним богослов'ям, особливо з блаженним Августином. Зважаючи на це, дослідник вважає, що коли глобально дивитися на усе вчення святого та порівнювати його з східними та західними отцями, то «... думка преподобного Максима, в більшій мірі, ніж побудови кого-небудь з отців займає ... позицію золоті середини»¹⁹⁶.

¹⁹³Т. ШПІДЛІК, *Духовність християнського Сходу* / пер. з італ. Мар'яни Прокопович, Львів: видавництво Львівської Богословської Академії 1999, 220.

¹⁹⁴A. LOUTH, *Maximus the Confessor* [PDF], 40.

¹⁹⁵Пор: Г.ФЛОРОВСКИЙ, *Византійські Отці V-VIII. Изъ чтеній въ православномъ богословскомъ институты въ Парижи*, 223.

¹⁹⁶Ж. ЛАРШЕ, *Преподобный Максим Исповедник – посредник между Востоком и Западом*, 159.

3.3. ПРАКТИЧНІ ПОРАДИ МАКСИМА ІСПОВІДНИКА ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ БЕЗПРИСТРАСНОСТІ

Оскільки, як ми дослідили у другому розділі, ніхто з людей не народжується з пристрастями, але заражуються ними продовж життя, логічно буде боротися проти них тоді, коли вони ще у виді спокус намагаються проникнути у наш розум. Однією з основних звичок кожного подвижника є спостереження та контроль думок та помислів, які приходять чи зароджуються у розумі: «Якщо хочеш перемогти думки, то спостерігай за пристрастями, і тоді легко виженеш їх з розуму»¹⁹⁷. Як знаємо, пристрасна думка відрізняється від звичайної, проте при неправильному застосуванні душевних сил, будь-яка думка може бути підставою для гріха, тому на кожную думку потрібно вважати: «Одна справа битися з простою думкою, щоб вона не пробудила пристрасті, друга – з думкою пристрасною, щоб не відбулося нашої згоди на гріх. Але і той і інший подвиг не дають закоренитися думкам в нас»¹⁹⁸.

З попереднього розділу ми знаємо, що розум «розпливається» по образах тих речей, на яких зупиняється з-поміж тисяч інших швидкоплинних думок та концентрує на ній свою увагу. Тому преподобний радить не осквернювати свого розуму «утриманням в собі думок пожадання і дратівливості щоби, відпавши від чистої молитви, не впасти в дух унінія»¹⁹⁹. Щоб прогнати пристрасні думки, святий радить зайнятися співом псалмів, молитвою та роздумами про небесні речі²⁰⁰.

Звичка аналізувати та перевіряти свої думки та емоції повинна бути завжди активна, і, як радить святий, навіть «якщо найде на тебе неочікувана спокуса: не вини того, через кого вона приходить, а шукай для чого вона приходить і отримаєш виправлення»²⁰¹. Коли ж навпаки, проаналізувавши себе, можна помітити, «що розум твій з насолодою поводить з матеріальними

¹⁹⁷ МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,13, с. 56.

¹⁹⁸ МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,88, с. 72-73.

¹⁹⁹ МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,49, с. 18.

²⁰⁰ Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4,48, с. 83.

²⁰¹ МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,42, с. 40.

предметами і любити думками займатися ними, то знай, що ти любиш їх більше ніж Бога. Бо де скарб твій, там буде і серце, говорить Господь»²⁰².

Даючи різного роду поради та пояснюючи принципи пристрастей та чеснот, Максим підкріплює їх прикладами:

«Якщо прийшла до тебе зі сторони брата спокуса, і обурення довело тебе до ненависті, то не давай ненависті перемогти тебе, а сам перемагай її любов'ю. Перемогти можеш наступним чином: щиро молячись за нього Богу; приймаючи принесене братом вибачення, чи сам його випереджуючи в цьому і виставляючи самого себе винуватцем того, що сталося; терпеливо зносити, поки пройде ця хмара»²⁰³.

Зважаючи на небезпеку помислів, логічно, що святий закликає не захоплюватись нічим, що походить від світу, оскільки дуже часто люди «прилипають» до чуттєвих речей, і не можуть сконцентрувати свою увагу на справді необхідних речах²⁰⁴. В цьому контексті Максим Ісповідник цитує євангелиста Івана: «Не любіть світу, ні того, що у світі... бо все, що у світі, – пожадливість тіла, пожадливість очей і гордіня життя, – не від Отця, а від світу (І Ів. 2:15-16)». Тому «той, хто уникає усіх світських похотей, той возноситься над усім світом речей»²⁰⁵ до Бога. «Той, хто щиро відрікся від світських речей і не лицемірно, а з любові служить ближньому, безсумнівно скоро звільниться від пристрастей і стає причасним Божественної любові і Божественного розуміння»²⁰⁶.

Ще одним кроком до перемоги над пристрастями є добрі діла. І згідно з Максимом Ісповідником,

«три сили спонукають нас до добра: закладене від природи, Святі сили і добре волевиявлення. Закладене від природи діє тоді, коли, наприклад, ми поводимося з іншими людьми так, як бажаємо щоби поводитися з нами. Або коли бачимо людину в тісноті і потребі, і, звісно, змилосерджуємося над ним. Святі Сили діють, коли, відчуваючи спонукання до доброго діла, знаходимо в собі добре сприяння і досягаємо успіху. Врешті добре волевиявлення – коли відрізняючи добро від зла вибираємо добро»²⁰⁷.

²⁰²МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 51, с. 42.

²⁰³МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4, 22, с. 79.

²⁰⁴МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 53, с. 42.

²⁰⁵МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1, 22, с. 15.

²⁰⁶МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1, 27 с. 15.

²⁰⁷МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 32 с. 38.

Також у всіх вчинках Бог дивиться на наміри людини – для Нього, чи з якоюсь іншою метою це робиться²⁰⁸. Тому коли є бажання зробити добрий вчинок, завжди потрібно «мати за ціль не догодження людям, але Бога, щоб дивлячись завжди на Нього, все робити для Нього»²⁰⁹.

Інколи навіть цілком позитивні вчинки можуть нівелюватися і не мати ніякого позитивного ефекту, оскільки з самого початку намір був пристрасним: «Серед людських дій багато по природі добрі, але бувають недобрими через будь-яку причину. Наприклад піст і чужання, молитва і співання псалмів, милостиня і гостинність по природі є добрими вчинками, але коли робляться через марнославство, тоді вже добрими не є»²¹⁰.

На нашу думку ще одним важливим аспектом у духовному зростанні є страх. Доволі часто навіть у Святому Письмі можна зустріти цитати типу «Початок мудрості – острах Господній» (Муд.9:10), проте в таких випадках йдеться про благоговійний страх перед Богом, як перед Всемогутнім Творцем, і такий страх є нормальним. Проте іноді страх виникає не перед величчю Божою, а перед справедливістю Судді та покаранням, яке чекає за вчинені гріхи. Як говорить сам преподобний, розуму настільки вистарчає відваги до Бога, наскільки він входить в спілкування з злими і нечистими думками²¹¹.

Проте і такий страх може бути корисним, оскільки той, «хто боїться покарання стримується від пристрастей. Той, хто стримується від пристрастей, терпеливо переносить скорботи. Терпеливий в скорботах набуває надію на Бога. Надія на Бога звільнює розум від всякої земної пристрасті. Звільнений від цього розум дістане любов до Бога»²¹².

На думку преподобного, той, хто праведно боїться Господа, володіє чесною смиренномудрістю, оскільки «згадуючи... свої різні прогрішення, спокуси, які траплялися з ним від юності, і ті засоби, яким Господь від них визволив його, і від пристрасного життя привів до життя в Бозі, з таким

²⁰⁸Пор: МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,36, с. 39.

²⁰⁹МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,48, с. 63-64.

²¹⁰МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,35, с. 39.

²¹¹Пор: МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,50, с. 19.

²¹²МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,3, с. 12.

страхом приймає і любов, і невпинно, з глибокою смиренномудрістю дякує Богу, благодійнику і управителю нашого життя»²¹³.

Крім великого багажу знань Святого Письма та творів отців, Максим Ісповідник мав також особистий досвід монашого життя, тому поради, які він дає для боротьби з пристрастями є не просто переказами чийось творів, але випробувана на практиці зброя проти дияволів.

На думку Максима Ісповідника, пораду, яку дає псалмопівець, а саме «відступитися від зла і чини добро» (Пс. 36.27) можна виконати завдяки постійній боротьбі та чуванням. Він так описує сповнення цього принципу: «...борися з ворогами щоб зменшити полчище пристрастей. Потім чувай, щоб вони не примножилися, знову борися, щоб здобути чесноти, потім знову чувай, щоб зберегти їх. Це і є «порати і доглядати» (Бут. 2:15)»²¹⁴.

На думку святого, той, хто справді бажає вилікуватися від хвороби, не противиться різноманітним лікарським засобам. Цей самий принцип працює і в духовному житті, тільки ліками є різного роду «хвороби і скорботи, створювані різними випадками. Той, хто противиться їм, не знає – що цим здобуде і з чим залишиться»²¹⁵.

«Майже кожен гріх має за ціль насолоду, і тому знищується стражданням і скорботою, або похідною від покаяння хвилею, чи по Божому помислу через обставини»²¹⁶. Тілесні терпіння також помічні при спокусах гордості, тому преподобний радить: «чим більше ти зіпсований, тим менше уникай страждання, щоби упокорюючись ними позбутися гордості»²¹⁷. «Смирення і страждання звільняють людину від всякого гріха. Перше відсікає душевні пристрасті, а друге – тілесні. Так вчинив блаженний Давид, як видно з його молитви до Бога: "Споглянь на моє горе й на труд мій, і відпусти всі мої гріхи" (Пс. 24:18). Святий радить виснажувати тіло постом і чуванням і не лінуватися

²¹³МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,48, с. 18.

²¹⁴МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,11, с. 32.

²¹⁵МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,82, с. 71.

²¹⁶МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,41, с. 40.

²¹⁷МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,43, с. 40.

вправлятися в співі псалмів та молитві, оскільки даром за такі труди буде освячення невинністю, яке принесе з собою любов²¹⁸.

Максим Ісповідник поділяє засоби боротьби з пристрастями на ті, які зупиняють пристрасті, і не дають їм зростати, і ті, які зменшують їх дію та викорінюють. До першого типу відносяться піст, праця і чужання²¹⁹ і вони особливо ефективні проти пристрасті блуду²²⁰. Також ці практики розвивають такі чесноти як довготерпіння, незлобливість і лагідність. До другого типу засобів які викорінюють пристрасті, відносяться любов, милостиня, доброзичливість і чоловіколюбство²²¹.

Згідно думки преподобного, важливо не лише боротися проти пристрастей, але й випереджати їх та займати кожен силу душі таким заняттям, за яким ризик згрішити зменшується: «розумній частині душі подай читання, духовне споглядання і молитву, гнівливій (чуттєвій) – протилежну ненависті духовну любов, пожадальній – чистоту і стриманість»²²².

Преподобний помітив, що до кожної сили душі є відповідна чеснота чи практика, яка допомагає контролювати її: милостиня виліковує гнівливу частину, піст приборкує пожадливу, молитва очищає розумну і підготовлює його до споглядання суцільного»²²³; «Гнівливу силу душі приборкавши любов'ю, пожадливу приборкай стриманістю, розумну ж окрилюй молитвою, і світло розуму не затьмариться ніколи»²²⁴. Коли ж людина контролює сили душі, тоді розум спрямовується до пошуків Бога, пожадлива сила стає потягом до Нього, як і гнівливе начало вступає в боротьбу, щоб Його зберегти²²⁵.

Коли розум через практикування чеснот отримує повну владу над усіма силами душі, тоді він перетворює «бажання в непорочну насолоду і

²¹⁸Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,45, с. 18.

²¹⁹Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,47, с. 41.

²²⁰Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,19.

²²¹Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2,47, с. 41.

²²²МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4,44, с. 83.

²²³Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,79, с. 25.

²²⁴МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4,80, с. 90.

²²⁵Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, «Толкования на Молитву Господню» // МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты* /перекл. А. Сидорова, Мартис 1993, 196.

незаплямоване зачарування божественною любов'ю, а гнів змінює в духовне кипіння»²²⁶.

Святий переконаний, що від будь-якої пристрасті можна звільнитися, якщо притримуватися чітких правил: «Можна звільнитися від жінки, якщо після розлуки з нею той буде як слід приборкувати тіло стриманістю. Майна – якщо привчити себе бути всім задоволеним. Слави – якщо полюбити таємне творіння добра – видиме одному Богу»²²⁷. Проти блудної пристрасті преподобний радить постити, чувати, трудись і усамітнюватися; проти гніву і печалі – зневажати славу, безславність і матеріальні речі; щоб визволитися від злопам'ятності – молитися за того, хто образив²²⁸.

Боротьба з пристрастями не обмежується лише особистим виміром – буває, що диявол руйнує не лише контакт з Богом, але й з ближніми. Тому Максим Ісповідник радить також дотримуватися того, чого навчав апостол у посланні до ефесян (Еф.4:26): «Якщо бажаєш не відпасти від Божественної любові, то не допусти щоби брат твій заснув засмучений на тебе, і сам не засипай засмучений на нього, але йди примирися з братом твоїм, і, повернувшись з чистою совістю, принеси Христу дар любові в старанній молитві»²²⁹.

Те саме стосується і інших проблем у взаєминах з ближніми:

«Якщо злишся на когось – молися за нього, і молитвою відділяючи досаду від спогадів про заподіяне тобі зло зупиниш рух пристрасті. Ставши дружелюбним і чоловіколюбним цілковито виженеш пристрасть з душі. Коли ж інший злиться на тебе, то будь до нього ласкавим, смиренным і товариським, і відведеш його від пристрасті»²³⁰; «Не приклоняй вуха твого до язика наклепника, ні язикатвого до вуха того, хто любить наклепи, з задоволенням говорячи чи слухаючи погане про ближнього, і не відпадеш від Божественної любові і не виявишся чужим вічного життя»²³¹.

У другому розділі ми багато говорити про пристрасть самолюбства, оскільки від неї народжується об'їдання, грошолобство і марнославство, а від

²²⁶МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 203.

²²⁷МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4,49, с. 83-84.

²²⁸Пор: МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,13, с. 56; 2,19, с. 34.

²²⁹МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,53, с. 19.

²³⁰МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3,90, с. 73.

²³¹МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1,58, с. 20.

них і «все плем'я пороків»²³². Відповідно, перемагаючи самолюбство можна перемогти всі похідні від нього пристрасті: «не будь самоугодником і не будеш братоненависником. Не будь самозакоханим і будеш люблений Богом»²³³; «Смиренням розум звільняється від зарозумілості і марнославства»²³⁴.

Преподобний переконаний, що «той, хто зміг відокремити чуття від пристрастей, і відділити душу від прив'язаності до чуттів, стає достатньо сильним для того, щоб відгородити стіною розум від вторгнення диявола, яке здійснюється посередництвом чуттів»²³⁵. А якщо і надалі продовжувати працювати на собою, і довгий час займатися Богом, ретельно спостерігаючи за пристрасною частиною душі, то розуміючи і відсікаючи причини нападів думок, людині буде значно легше боротися проти них. Так збувається пророче слово, сказане псалмопівцем: «І око моє погордувало моїми ворогами; а про злих, що повстали проти мене, вуха мої біду почули» (Пс. 91:12)»²³⁶.

Коли ж приходять час, і людина помічає, що в думках не говорить і не робить нічого порочного, коли не злиться на того, хто образив та сварив її, і коли в час молитви вона має постійно відчужений від речей і образів розум, то це явний знак значного духовного росту, і що вона наблизилася до безпристрасності і досконалої любові²³⁷.

Максим Ісповідник маючи безсумнівно великий духовний досвід, вважає, що і приймаючи і відбиваючи напади диявола люди стають досвідченіші та щиріші в любові до Бога²³⁸. На перший погляд це доволі парадоксальна думка, оскільки виходить, що пристрасті, за допомогою яких диявол оволодіває людьми, йдуть на користь людині. Проте ця думка перегукується з сучасним популярним лозунгом «Кожен досвід корисний». Єдина проблема, у такому досвіді – чи людина використовує його на свою користь.

²³²МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 59, с. 44.

²³³МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4, 37, с. 82.

²³⁴МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 1, 80, с. 25.

²³⁵МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 149.

²³⁶Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 3, 51, с. 64.

²³⁷Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 4, 42, с. 82.

²³⁸Пор: МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 14, с. 32.

Працюючи з спадщиною святого, ми знайшли ще одну позитивну сторону гріхопадіння – через пристрасті людина пізнає свої тваринні нахили, і може свідомо дійти до розуміння переваги чеснотливості та близькості перебування з Богом²³⁹. Пристрасті можуть бути не лише загрозою – під вдалим керівництвом чеснотливої людини, їх можна відділити від тілесних почуттів і спрямувати на отримання небесних благ. Як ми описували вище, пожадливість можна спрямувати на бажання божественного, прагнення насолоди – на замилювання Божими дарами, страх можна використовувати як запобіжний метод перед майбутньою карою за гріхи, сум – в якості покаяння за вчинене зло. Преподобний порівнює чеснотливу людину з лікарем, який здатний відповідним дозуванням отрути лікувати небезпечні хвороби. Так само і подвижник може використовувати пристрасті для знищення зла та для здобуття і збереження чеснот: «Отже ці пристрасті... стають прекрасними через вживання їх тими, хто полонить будь-які помисли на послух Христові (Кор. 10:5)»²⁴⁰.

Третім позитивом, який можна винести з досвіду пристрасності, є розуміння слабкості людської природи та могутність Божої сили. Той, хто бореться з пристрастями, і вже при Божій допомозі досяг певних успіхів, не принижуватиме інших людей, оскільки пам'ятає як його від «багатьох і сильних пристрастей визволила Божа допомога, так Бог здатний, коли захоче, і всім допомогти, і особливо тим, хто несе подвиг заради Нього, хоча за деякими причинами зразу всіх від пристрастей не визволяє, але, як добрий і люблячий лікар людей, кожного, хто приходить до нього зцілює у свій час»²⁴¹.

²³⁹Пор: МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 28.

²⁴⁰МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты*, 33.

²⁴¹МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, 2, 39, с. 40.

ВИСНОВКИ

Ще апостол Павло в посланні до Ефесян казав: «Нам бо треба боротися не проти тіла й крові, а проти начал, проти властей, проти правителів цього світу темряви, проти духів злоби» (Еф.6:12), задаючи вектор розвитку духовного життя кожного християнина. Як бачимо, такі святі отці як Євагрій Понтійський, Іван Ліствичник та особливо Максим Ісповідник повністю прониклись закликом апостола. Оскільки в одній праці неможливо охопити всіх аспектів розвитку духовної боротьби, ми зупинилися на постатях цих трьох великих подвижниках.

Тематика боротьби з пристрастями, як і сама боротьба, проходить червоною ниткою через життя кожного з цих трьох велетів духу. Для Івана Ліствичника це основна тема його «Ліствиці», для преподобних Євагрія та Максима – підвалини їх світогляду та основа вчення про спасіння, обоження та бачення логосів у суцях. У нашій праці ми показали, що попри спільний погляд отців на проблематику боротьби з пристрастями, з плином часу вчення про пристрасті поглиблювалося та деталізувалося. Основою дослідження були джерельні твори отців: «Ліствиця» Івана Ліствичника, «Аскетические и богословские трактаты» Євагрія, та «Главы о любви», «Вопрооответи к Фалассию», «Слово о подвижнической жизни», «Мистагогия», «Толкование на молитву Господню» і «Десять глав о добродетели і пороке» Максима Ісповідника. Також було опрацьована критична література різних дослідників.

Порівнюючи вчення отців, можна дійти висновків, що з плином часу та розвитком богословської літератури відпали рештки орігенізму, які ще можна зустріти у творах Євагрія. Хоча кожен автор у своїх творах в той чи інший спосіб розкриває основні пристрасті, проте кожен робить наголоси по своєму. Максим Ісповідник взагалі по-особливому розкриває пристрасті невігластва, самолюбства та насилля.

Тематика трьох сил чи чистин душі, запозичена з античної культури також присутня у трьох отців, проте в Івана Ліствичника про це обмаль

інформації, в той час, коли Максим Ісповідник дуже розлого описує властивості та слабкі місця кожної сили душі.

Ще однією, хоча не надто вагомою, та все ж видимою відмінністю є ставлення авторів до чеснот та методів боротьби з пристрастями. Це логічно, оскільки кожен з подвижників має особистий досвід, іншу культуру, інший монастир та навіть інший історичний час, проте кожен виокремив соєю увагою таку чесноту як любов. Найглибше у своєму дослідженні ролі любові в духовному житті та боротьбі з пристрастями дійшов преподобний Максим. На його думку навіть стан безпристрасності, в якому людина контролює кожную думку і своє ставлення до неї, все ж має бути позитивно налаштований та очищений любов'ю.

Велика заслуга Максима Ісповідника полягає в тому, що він деталізує вчення про пристрасті. Святий набагато ширше розглядає поведінку трьох сил душі та їхню взаємодію з пристрастями. Преподобний має оригінальний погляд на певні аспекти гріхопадіння, окремі пристрасті, страждання та терпіння.

Згідно структури праці, три розділи поетапно висвітлювали мету, яку було досягнуто. Перший розділ мав за мету висвітлити вчення про пристрасті Євагрія Понтійського, якого можна вважати батьком аскетички, та Івана Ліствичника, Ліствиця якого досі вважається класичним твором для будь-кого, хто хоче пов'язати своє життя з подвижництвом. У цьому розділі ми досліджували думки святих щодо ієрархії пристрастей та їх методи боротьби з людиною.

У другому розділі було розглянуто вчення преподобного Максима Ісповідника про природу пристрастей та небезпеки, які вони становлять для людини, а також його вчення про три сили душі та механізми впливу бісів на людську душу.

У третьому розділі були досліджені методи боротьби з пристрастями та шляхи досягнення безпристрасності, які пропонує Максим Ісповідник у своїх творах. Також у ньому ми розглянули детальне ставлення автора до ролі

стриманості, дотримання закону Господнього, молитви та любові у осягненні безпристрасності.

Порівнюючи вчення Максима Ісповідника з попередніми подвижниками, ми помітили, що у своїх творах він значно розширює вчення про пристрасті та безпристрасність, а також всі супутні тематики – сили душі, чесноти, методи боротьби з пристрастями та правила життя аскета. Крім того у контексті усього його літературного спадку, а саме концепцій обоження та бачення логосів суших, стремління до безпристрасності набирає ще більше вагомості.

Звичайно, шлях до безпристрасності не є легким, і духовні отці про це неодноразово попереджають. Дуже часто на викорінення тої чи іншої пристрасті можуть іти цілі десятиліття. Проте будь-якому випадку це не може служити демотивацією перед духовною боротьбою, радше навпаки – це зайвий раз доказує, наскільки глибоко у нас закорінені пристрасті, та наскільки необхідна боротьба з пристрастями кожній людині.

Також мусимо пам'ятати, що «ні смерть, ні життя, ні ангели, ні князівства, ні теперішнє, ні майбутнє, ні сили, ні висота, ні глибина, ані інше якесь створіння не зможе нас відлучити від Божої любови, що в Христі Ісусі, Господі нашім» (Рим.8:28), крім нас самих. Тому навіть якщо ми не збираємося цілком і повністю відрікатися від світу і йти в пустелю, все ж для кожного християнина дуже важливо виробити в собі вміння «ловити думки» та перевіряти себе час від часу на прив'язаність до тих чи інших речей.

Тема роботи не претендує на вичерпність, тому однозначно потребує як глибшого вивчення, так і популяризації. Дана робота може бути корисною як для кращого розуміння певних елементів людської природи, так і для усвідомлення потрібності та важливості духовної боротьби у життя християнина. Тому вона може бути корисною не лише для науковців та духовенства, але і для кожної зацікавленої людини.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

1. MAXIMUS CONFESSOR, *Mystatogia*= МАКСИМ ІСПОВІДНИК, *Тлумачення Господньої молитви. Містатогія* (Джерела Християнського Сходу 24), Львів: Свічадо 2014.
2. АВВА ЕВАГРИЙ, *Аскетические и богословские трактаты* / перекл. А. Сидорова, Мартис 1994.
3. ЙОАН ЛІСТВИЧНИК, *Ліствиця* (Джерела християнського Сходу 25), Львів: Свічадо 2016.
4. МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, «Главы о любви» // МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты* /перекл. А. Сидорова, Мартис 1993, 96-148 с.
5. МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, «Десять глав о добродетели и пороке» // МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты* /перекл. А. Сидорова, Мартис 1993, 261-263 с.
6. МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, «Слово о подвижнической жизни» // МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты* /перекл. А. Сидорова, Мартис 1993, 75-96 с.
7. МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, «Толкования на Молитву Господню» // МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты* /перекл. А. Сидорова, Мартис 1993, 185-203
8. МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Богословские и аскетические трактаты* /перекл. А. Сидорова, Мартис 1993.
9. МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Вопросоответы к Фалассию. Вопрос 61* // сайт: *Азбука* *Веру,*
<https://azbyka.ru/otechnik/Maksim_Ispovednik/Voprosootvety_k_falassiyu/#1_59> (дата звертання: 16.09.2018).
10. МАКСИМ ІСПОВЕДНИК, *Вопросоответы к Фалассию. Часть 1 – вопросы I-LV* / перекл. С. Епифановича и А. Сидорова, Мартис 1994.

11. МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О любви в четырех сотнях*, Санкт-Петербург 1991.

ДОПОМІЖНА ЛІТЕРАТУРА:

1. LOUTH ANDREW, *Maximus the Confessor* [PDF], London – New York 1996.
2. ГЛУЩЕНКО АНДРЕЙ, *Значение антропологии преподобного Максима Исповедника для современной православной апологетики*, Киев: издательський отдел Української Православної Церкви 2013.
3. ДЕЗЕЙ ПЛАКИДА, *«Добротолюбие» и православная духовность*, Москва: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет 2006.
4. КАЩУК ОЛЕКСАНДР, «Досягнення святости в ученні Максима Ісповідника» // *Наукові записки Українського католицького університету*, число VIII, серія «Богослов'я», вип. 3, Львів: УКУ 2016, с. 61-73.
5. КИПРИАН АРХИМАНДРИТ, *Патрология*, Православный Свято-Тихоновський Богословський Інститут Париж – Москва 1996.
6. КРИВОШЕИН ВАСИЛИЙ, *Ангелы и бесы в духовной жизни по учению восточных отцов*, Москва: Русский путь 2000.
7. ЛАРШЕ ЖАН-КЛОД, *Преподобный Максим Исповедник – посредник между Востоком и Западом* / перекл. з франц. О. Николаевой, Москва: издательство Сретенского монастыря 2004.
8. ЛОССКИЙ ВЛАДИМИР, *Богословие и Боговидение* / ред. Владимир Писляков – Марина Осипова, Издательство Свято-Владимирського Братства 2000.
9. ФЛОРОВСКИЙ ГЕОРГИЙ, *Восточные Отцы. V-VIII веков*, Москва 1992.
10. ФЛОРОВСКИЙ ГЕОРГИЙ, *Византійські Отці V-VIII. Изъ чтеній въ православномъ богословскомъ институты въ Парижи*, Парижь 1933.

11. ЧОРНОМОРЕЦЬ ЮРІЙ, *Візантійський неоплатонізм від Діонізія Ареопагіта до Геннадія Схолярія* [PDF], Київ: Дух і Літера 2010.
12. ШПІДЛІК ТОМАШ, *Духовність християнського Сходу* / пер. з італ. Мар'яни Прокопович, Львів: видавництво Львівської Богословської Академії 1999.